

Śri Aurobindo
Heraklit

Šri Aurobindo
Heraklit

Arja

Izvirnik:
Sri Aurobindo
Heraclites
Sri Aurobindo Ashram Trust
Pondicherry

Spremna beseda

Šri Aurobindo (1872-1950) je ena izmed najbolj fasciniranih in zanimivih osebnosti moderne Indije. Ni nam tako poznan kot nekatera druga indijska imena (Tagore, Gandhi, Nehru, Radhakrišnan, Ramakrišna, Vivekananda, Ramana Mahariši), vendar nesporno velja za enega izmed največjih indijskih velikanov duha in nekateri ga štejejo za največjega v tej sloveči skupini modernih indijskih ustvarjalcev. Tu na Zahodu ga kljub njegovim besedam, da ni filozof, radi opisujejo kot največjega filozofa moderne Indije, v Indiji pa ga častijo kot enega izmed svojih največjih jogijev, mistikov, vidcev, pa tudi velikega poznavalca indijske civilizacije in kulture ter patriota.

Zanj je vsekakor značilna izredno vsestranska in kultivirana osebnost. Treba je reči, da je bil res temeljit poznavalec dveh velikih svetovnih kultur. Skoraj vse svoje šolanje je opravil v Angliji, kjer je študiral v najboljših angleških šolah (tudi v Cambridgeu) in se seznanil z evropsko antično in srednjeveško ter tudi moderno civilizacijo in kulturo. Potem se je po vrnitvi v Indijo temeljito spoznal z indijsko zgodovino, civilizacijo in kulturo in je postal eden njenih največjih predstavnikov in poznavalcev ter interpretov. V sebi je združeval zelo raznovrstne talente, ki jih le redkokdaj najdemo skupaj pri enem človeku, kot da bi v sebi povzemal skoraj vse tiste plati človeške

dejavnosti, ki jih predstavljajo druge velike osebnosti v novi indijski zgodovini. Bil je intelektualec kot Radhakrišnan, pesnik kot Tagore, publicist in politik kot Nehru, voditelj kot Gandhi, pa tudi mistik in jogi kot Ramakrišna in Ramana Mahariši. Najprej je bil vrhunski intelektualec, ki je poznal kopico različnih jezikov (grško, latinsko, angleško, francosko, nemško, italijansko, sanskrtsko, bengalsko, razumel in govoril pa tudi nekaj drugih indijskih jezikov), tolmačil starodavne indijske svete spise (Vede, Upanišade, Mahabharato, Bhagavadgito idr.) modernemu bralcu in jih tudi prevajal iz stare indijščine v angleščino ter odkrival davno pozabljeni smisel starih vedskih himen (o vsem tem nam govorijo njegova dela (The Secret of the Veda, The Hymns to the Mystic Fire, The Upanishads, Essays on the Gita idr.). Zelo dobro je poznal evropsko antično, srednjeveško in moderno kulturo in zgodovino. To znanje se razodeva v njegovem prikazu razvoja človeške družbe in njene-ga gibanja iz predracionalnih stadijev skozi sedanji racionalistično individualistični stadij k postracionalnim možnostim družbenega razvoja. Ta prikaz lahko beremo tudi v slovenskem prevodu, saj je izšel pri Slovenski matici pod naslovom Človeški ciklus leta 1980. Drugo njegovo obsežno delo, ki govori o preteklem razvoju človeške družbe, je delo z naslovom The Ideal of Human Unity. V njem govori o političnem in socialnem razvoju človeštva iz medsebojno sovražnih majhnih socialnih in političnih enot v zmeraj večje politične in državne enote ali tudi imperije in moderne nacionalne države. Posebej skrbno obravnava gibanje ali razvoj k bodoči svetovni svobodni skupnosti narodov in stranpoti ter nevarnosti tega razvoja, pa tudi možnosti, da bi se uresničil. Kot možno rešitev omenja oblikovanje nekakšne svetovne konfederacije, ki bi jo tvorili enakopravni narodi in bi sledila načelu različnosti v enosti. Primerja tako evropske kot tudi azijske zgodovinske politične in socialne

modele in na osnovi preteklih izkušenj človeštva potem nakazuje ustrezne ali priporočljive poti za prihodnost. Medtem ko so v času, ko je to delo nastalo (med prvo svetovno vojno), mnoge teh misli ali zamisli zvene le dokaj utopično, zdaj že lahko opazujemo v svetu vrsto zelo izrazitih gibanj in prizadevanj v tej smeri.

K intelektualni plati njegovega dela mnogi prištevajo tudi številna druga njegova dela, na primer njegov obsežni prikaz temeljev indijske civilizacije in kulture (*The Foundations of Indian Culture*), v katerem nam predstavi indijsko religijo in duhovnost, indijsko umetnost, indijsko literaturo in indijsko družbeno ureditev ter splošne osnove in najgloblje jedro indijske civilizacije. To njegovo delo spada med najprodnornejše in najbolj jasne interpretacije kakšne svetovne kulture, kar jih poznamo, in je vsekakor eden najboljših možnih uvodov v spoznavanje indijske civilizacije in kulture. Prav tako bi k njegovim intelektualnim stvaritvam v zmoti lahko prištevali njegovo glavno filozofsko delo *Božansko življenje* (*The Life Divine*) in vrsto drugih krajših filozofskih del in esejev, med njimi na primer delo *The Problem of Rebirth* in tudi Heraklita (*Heraclitus*), ki ga imamo sedaj pred sabo v slovenskem prevodu. Prav zaradi teh del številni zahodni pisci obravnavajo Šri Aurobinda kot filozofa.

Vendar je za ustreznejše razumevanje Šri Aurobinda in za pravilno presojanje tistih njegovih del, ki se ukvarjajo s filozofijo, treba upoštevati vrsto drugih stvari.

Šri Aurobindo ni bil samo zelo izjemen intelektuallec, temveč tudi pomemben pesnik. Že od otroških let je pisal pesmi in tudi pozneje je govoril o sebi v prvem obdobju svoje rasti in svojega delovanja kot o pesniku in politiku, ne kot o filozofu. Izdal je več pesniških zbirk (zdaj so vse združene v delu *Collected Poems*), napisal več poetičnih dramskih del (*The Viziers*

of Bassora, Rodogune, Perseus the Deliverer, Eric, Vasavadutta) in nekaj nedokončanih dram – zdaj so vse te drame zbrane v dveh knjigah z naslovom *Collected Plays* in eno najdaljših epskih pesnitev v angleškem jeziku (*Savitri*), kjer v posebni mistični govorici opisuje svoja globoka mistična odkritja in doživetja. Poleg tega je spisal izredno lepo pesnitev v angleških heksametrih, ki obravnava trojansko vojno (*Ilion*), vendar je žal nedokončana. Kot poznavalec angleškega in evropskega pesništva je napisal obsežno delo *The Future Poetry* v katerem prikaže ves dosednji razvoj angleškega pesništva in nakazuje ne le njegove prihodnje možnosti, temveč možnosti poezije sploh. S poezijo se je ukvarjal tudi kot prevajalec in je prevedel vrsto del iz bengalščine in iz sanskrta v angleščino.

Vendar kot že rečeno, ni bil le intelektualec in pesnik, temveč tudi politik in publicist ter voditelj nacionalnega gibanja za osvoboditev Indije izpod angleške kolonialne oblasti. V kratkem obdobju svojega javnega političnega delovanja (1905-1910) je izdajal in urejal več zelo vplivnih časopisov (*Bande Mataram*, *Karmayogin*, *Dharma*) – prva dva v angleščini, tretji v bengalščini), ki so budili indijsko nacionalno in politično zavest ter veliko prispevali k nacionalnemu in političnemu prebujanju Indije na začetku tega stoletja – še pred vrnitvijo Gandhija v domovino. Bil je prvi indijski politik, ki je javno postavil zahtevo po popolni neodvisnosti Indije. Skupaj s Tilakom je bil tedaj najvplivnejši voditelj radikalnega krila indijskega nacionalnega gibanja in njegov glavni in najbolj občudovani voditelj v Bengaliji.

Toda za razumevanje Šri Aurobinda je najbolj potrebno vedeti, da je bil tudi mistik – pravi indijski jogi in videc. Zakaj zato, da bi bil uspešnejši v svojem političnem delovanju za osvoboditev Indije, se je bil lotil joge. Ta je potem pri njem pripeljala do takšnih globokih sprememb, da se je iz pesnika in

politika, intelektualca in publicista spremenil v mistika in v enega največjih indijskih jogijev. Tako v resnici njegova poznejša dela (vsa, ki so nastala po letu 1910), niso nič več samo proizvodi njegovega intelekta ali njegove pesniške intuicije, temveč duhovnega razsvetljenja, ki se mu je odprlo z jogo. Zato je potem večkrat poudarjal, da ni filozof in da tudi nikoli ni bil filozof, češ da pred svojim ukvarjanjem z jogo sploh ni imel nobenega pravega smisla za metafiziko, potlej pa je samo v govorici intelekta popisal tisto, kar mu je odkrilo njegovo jogijsko zrenje.

Do svojih zaključkov in svojih razlag torej ni prihajal tako kakor filozofi – z razumskim razmišljanjem, temveč z notranjim videnjem, kontemplacijo, jogijsko intuicijo. Če torej sprejmemo to njegovo lastno pričevanje, moramo dopustiti, da njegova glavna filozofska in tudi druga dela (*The Life Divine*, *The Synthesis of Yoga*, *The Human Cycle*, *The Ideal of Human Unity*, *Essays on the Gita*, *The Secret of the Veda*, *The Foundations of Indian Culture*, *The Future Poetry*, drami *Eric* in *Vasavadutta*, vrsta pesmi in pesnitev, *The Mother*, *The Problem of Rebirth*, *Isha Upanishad*, *Heraclitus*, *Thoughts and Aphorisms*, *Letters on Yoga*, *Letters on the Mother*, *Letters on Art and Poetry* itd.) niso izdelek njegovega intelekta ali njegove pesniške fantazije in intuicije, temveč predvsem izraz duhovnega razsvetljenja. Sam pove, da je vsa ta dela spisal v stanju popolne umske tišine, brez vsakršne misli, se pravi z nekakšno notranjo jogijsko inspiracijo. Da pa njegov način pisanja ni bil povsem običajen, nam nakazuje to, da je v letih, ko je objavljal svoja glavna dela (vsa zgoraj naštetá dela, razen dela *The Mother*, pisem in pesnitve *Savitri* ter dela *The Supramental Manifestation upon Earth*, ki so nastali kasneje v reviji *Arya* (to je izdajal v letih 1914–1921), pisal tudi po šest različnih del hkrati, se pravi vsak mesec novo obsežno poglavje za vsako od štirih, petih ali šestih

različnih del, ki so izhajala v mesečnih nadaljevanjih, poleg tega pa tudi pesmi, drame, aforizme, eseje, razprave, prevode itd.

Ko je po skoraj sedmih letih takšne zagnane in nenavadne ustvarjalnosti nehal izdajati svojo revijo Arya, so včasih minila dolga obdobja, ne da bi kaj napisal ali objavil. Med leti 1926 in 1938 pa ga je dokaj zaposlovalo pisanje pisem, ki jih je včasih pisal cele noči. Zakaj medtem je postal duhovni učitelj, saj se je okrog njega začelo zbirati zmeraj večje število ljudi, ki so prišli, da bi se ob njem učili njegove joge. Tem in iskalcem z drugih koncev sveta je odgovarjal s pismi, iz katerih so potlej sestavili zbirke pisem o jogi in o različnih vprašanih umetnosti in življenja. Veliko časa mu je jemalo tudi izdajanje lastnih del v knjižni obliki in delo s pesnitvijo Savitri, zlasti pa kajpak njegovo glavno delo, s katerim si je prizadeval sprožiti takšne notranje sile v svetu, ki bi prinesle začetek duhovnega preobrata v zemeljski evoluciji. Po njegovih besedah je bilo prav v tem njegovu resnično poslanstvo, vse njegovo obsežno knjijevo delo pa samo eno od koristnih pomožnih sredstev.

Tako je torej potrebno povedati, da ga v Indiji ne častijo samo kot velikega vidca in jogija, temveč tudi kot pionirja nove duhovne rasti na zemlji, začetnika in glasnika neke velike duhovne spremembe v svetu, ki naj bi se začela uresničevati v sedanjem času. V tej spremembi naj bi se svet počasi povezal v svobodno skupnost enakopravnih narodov, družba pa se začela odpirati iskanju globlje in višje duhovne resnice in harmonije in se pomikati k uresničenju tistega, kar so nekdanji mistiki opisovali kot mistično poroko neba in zemlje ali kot "novo nebo in novo zemljo". Šri Aurobindo na mnogih mestih poudarja, da je njegovo glavno delo pospešiti ta proces duhovne rasti in razvoja v svetu. Kljub temu, da se je jasno zavedal težavnosti te naloge in da je bil pripravljen na to, da bodo mnogi kritiki temu pravili utopija ali idealistične sanje, se ni imel za idealista in

utopista, temveč za realista, ki ve, kaj hoče in tudi, kakšne težave bo treba premagati, da se ta cilj uresniči. Menil je, da lahko z močjo joge sproži takšna dogajanja v svetu, ki jih tudi njegova telesna smrt ne bo mogla zaustaviti. Tako je zaključil svoje zemeljsko bivanje s trdnim prepričanjem, da bo njegovo delo uspelo.

Več o vsem tem je mogoče najti v spremni besedi k njegovemu delu *Človeški cikel*, zlasti pa v obsežnem izboru iz njegovih del z naslovom *Integralna joga* in v zbirki njegovih aforizmov z naslovom *Slapovi luči*.

Heraklit je eno od tistih Šri Aurobindovih del, ki so izšla v njegovi reviji *Arya*, in je torej nastalo tedaj, ko se se rojevala skoraj vsa njegova glavna dela v letih med 1914 in 1921. V njem nam Šri Aurobindo pokaže na vrsto podobnosti med indijsko duhovno mislijo in Heraklitovimi pogledi, s tem pa nam marsikje poglobi razumevanje samega Heraklita in njegovih pogosto zelo enigmatičnih rekov.

Tu ni prostora za podrobnejšo predstavitev indijske filozofske misli (nekaj o tem je mogoče najti v spremni besedi k delu *Slapovi luči* in k *Integralni jogi*). Bralci, ki jih zanima podrobnejša osvetlitev te misli, se lahko zatečejo k Radhakrišnanovemu delu *Indian Philosophy I,II* (v srbohrvaškem prevodu je izšlo pri zalobi Nolit 1964,65) ali k delom nemškega indologa Glasenappa (npr. k njegovemu delu *Die Philosophie der Inder*, Kroner Verlag, 1958, ali k delu *Die Religionen Indiens*, Kroner Verlag, 1956), medtem ko je grška in Heraklitova misel lepo predstavljena v Vorlaenderjevem delu *Zgodovina filozofije I* (Slovenska matica, 1977) in v izboru *Predsokratiki*, ki ga je pripravil Anton Sovre (Slovenska matica, 1988). S to pomočjo bo najbrž mogoče brez prevelikih težav spremljati presenetljive podobnosti in paralele med staroindijsko filozofijo in Heraklitovo mislijo, ki jih odkriva Šri Aurobindo. Ker je pri nas

na splošno indijska misel zelo pomanjkljivo poznana, bodo mogoče prav te primerjave lahko pomagale posameznim bralcem najti most do nekaterih vzporednih ali sorodnih oblik indijske misli, tako kot bodo po drugi strani lahko pojasnile marsikaj tega pri Heraklitu, kar se nam je dozdevalo zagonetno in nerazumljivo. Vrh tega se nam ob teh razmišljanjih o Heraklitu, enem izmed najglabljih evropskih mislecev, tukaj in tam lahko odkrije kak bežen vpogled v tiste globine bivanja in življenja, ki nam jih naše vsakdanje življenje zakriva.

Janez Svetina

I.

Filozofija in misel Grkov je morebiti najbolj razumsko stimulatívna, najplodnejša jasnosti, kar jih je svet doslej imel. Indijska filozofija je bila v svojih začetkih intuitívna, spodbujajoča bolj globlje zrenje stvari – nič bolj vzvišenega in globljega in nič kar bi razodevalo več o globinah in o višinah, nič mogočnejšega, da odpre brezkrájne poglede, ni bilo nikdar spočeto, kot je božanska in navdahnjena Beseda, (mantra) Vede in Vedante. Ko je ta filozofija postala intelektualna, precízna, oslonjena na človeški razum, je postala tudi togo logična, zaljubljena v nepremičnost in v sistem, željna nekakšne geometrije misli. Stari grški um je namesto tega imel nekakšno tekočo precízno, prožno pozvedujočo logiko; njegovi glavni značilnosti sta ostrina in na široko odprto oko intelekta in s to zmožnostjo v sebi je determiniral celotni značaj in področje poznejšega evropskega mišljenja. Noben grški mislec pa ni bolj naravnost stimulatívna kot aforistični filozof Heraklit; in vendar ohranja nekaj antične psihične in intuitívne vizije in govornice starejših mistikov ter jo dodaja tej bolj moderni razumski stimulatívnosti. Splošna usmerjenost k racionalizmu je tukaj, vendar pa ne še tista tekoča jasnost razmišljajočega uma, ki je bila

stvaritev sofistov.

Profesor R. D. Ranade¹ – indijski učenjak in filozof. je pred nedavnim objavil kratko razpravo o Heraklitovi filozofiji. Iz zaznamovanja strani te razprave je videti, da je to le izvleček, vendar pa ni ničesar, kar bi nam moglo reči, iz česa. Morda je preveč upati, da iz niza esejev o filozofih ali o zgodovini filozofije izpod peresa tega dognanega pisca in učenjaka. Vsekakor bi bilo takšno delo iz takšne roke neprecenljiva pridobitev. Zakaj profesor Ranade ima v največji meri redki dar lahke in vendar ustrezne razlage; vendar ima še več kot to, saj je sposoben narediti na moč zanimive predmete, kakor sta filologija in filozofija, ki se običajnemu bralcu zdijo zoprni, suhoparni, težavni in odbijajoči. Bleščečo jasnost in razumljivost in čar izraza povezuje z enako imenitnostjo in ustrezno jasnostjo v podajanju in z dognanim stilom v obojem, ki je domač v grškem in v francoskem jeziku in umu, pač pa je nekaj redkega v angleščini. Na sedemnajstih straneh nam je predstavil misel tega starega, zagonetnega Efežana z jasnostjo in ustreznostjo, ki nas očara, pouči in zadovolji.

V eni ali v dveh težavnih točkah pa se nagibam k temu, da se ne strinjam z njegovimi sklepi. On nedvomno zavrača Pfleredererjevo² gledanje na Heraklita kot mistika, ki je gotovo pretirano in v tej obliki, kot je podano, zgrešeno; vendar pa se mi zdi, da je za tem zgrešenim gledanjem neka resnica. Heraklitovo sramotenje misterijev njegovega časa v tem pogledu ničesar ne dokazuje; Heraklit namreč sramoti samotiste aspekte nerazumljive magije, telesne ekstaze, čutnega vzburljenja, ki so si jih nadeli misteriji vsaj v nekaterih svojih končnih stadijih in

---

Opozorilo: Avtorjeve opombe so posebej označene

¹ 1886-1957

² Otto P. 1839-1908; nemški protestantski teolog in verski zgodovinar

oblikah, ko je proces izrojevanja napredoval, kar je sto let kasneje celo elevzinski misterij naredilo za tarčo nevarnih posmehovanj Alkibiada³ in njegovih tovarišev. Heraklit se pritožuje, da skrivni obredi, ki jih je ljudstvo nevedno in praznoverno gojilo, "nesveto mistificirajo to, kar imajo ljudje za misterije". Upira se mračnosti in temi dionizične ekstaze v pristopanju k skrivnostim Narave; toda prav tako kot temačni in včasih nevarni dionizični misticizem obstaja tudi sijoči apolinični misticizem – prav tako kakor vama marga tudi dakšina marga mistične tantre. In čeprav se sam ni udeleževal ali podpiral nobene vrste obredov ali smešnih ceremonij, Heraklit še vedno zbuja vtis, da je vsaj razumski otrok mistikov in misticizma, četudi mogoče uporen sin v hiši svoje matere. Ima nekaj mističnega stila, nekaj intuitivnega apoli-ničnega vpogleda v skrivnosti bivanja.

Kajpada, kakor pravi R.D.Ranade, sam aforizem še ni misticizem; aforizem in epigram sta kaj pogosto, morda običajno, zgoščen ali jednat napor razuma. A Heraklitov stil, kakor ga profesor Ranade sam opisuje, ni samo aforističen in epigramski, temveč skrivnosten, in ta skrivnostni značaj ni le hotena nejasnost kakšnega razumskega misleca, ki svoji misli nadene nekoliko hlinjen videz prekomerne zgoščenosti ali preveč tesno nabite pomenske sugestivnosti. Je zagonetna v stilu mistikov, enigmatična kakor njihova misel, ki je poskušala izraziti uganko bivanja prav v jeziku uganke. Kaj je na primer "večno živi Ogenj", v katerem najde prvotno in neminljivo substanco veselja in jo poistoveti najprej z Zeusom in potem z večnostjo, ali kaj naj bi razumeli s "strelo, ki usmerja vse stvari"? Razlagati ta ogenj kot zgolj materialno silo plamena in vročine ali pa zgolj kot prisposodbo za bitje, ki je večno nastajanje, po mojem mne-

---

³ Ok.450-404 pr. nšt. – atenski politik in general v peloponeški vojni.

nju pomeni zgrešiti značaj Heraklitovih rekov. Ogenj vključuje hkrati obe ideji in vse, kar ju povezuje. Toda tedaj se takoj povrnemo k vedskemu jeziku in načinu mišljenja; to nas spominja na vedski Ogenj, ki je opevan v himnah kot graditelj svetov, skrivno Nesmrtno v ljudeh in stvareh, okolje bogov, Agni, ta, ki "postane" vse okrog drugih nesmrtnih in tudi sam postane vsi bogovi in jih vsebuje; spominja na vedski grom in blisk, na električni ogenj, na Sonce, ki je resnična Luč, Oko, čudovito orožje božanskih stezosledcev Mitra in Varuna. Tu je ista skrivnostna oblika jezika in celo isti klenci in bogati način mišljenja; čeprav pojmovanja niso istovetna, je tu očitna sorodnost.

Mistični jezik ima vselej to pomanjkljivost, da zlahka postane nejasen, nesmiseln ali celo zavajajoč za tiste, ki ne poznajo skrivnosti, in za poznejše rodove uganka. Profesor Ranade nam pravi, da je nemogoče ugotoviti, kaj je Heraklit menil, ko je dejal: "Bogovi so smrtniki, ljudje nesmrtniki". Toda ali je to povsem nemogoče, če ne odrežemo tega misleca od zgodnejšega mišljenja mistikov? Vedski riši prav tako kliče Zoro: "O boginja in človek", bogove v Vedi ves čas naslavljajo kot "ljudi", iste besede se tradicionalno uporabljajo za nakazovanje ljudi in nesmrtnikov. Imanentnost nesmrtnega počela v človeku, spust bogov v delovanje smrtnosti je bila malone temeljna ideja mistikov. Heraklit prav tako, kakor kaže, priznava neločljivo enotnost večnega in minljivega, tega, kar je na vse veke, in vendar, kot kaže, obstaja samo v tem boju in spreminjanju, ki je nenehno umiranje. Bogovi se razodevajo kot stvari, ki se nenehno spreminjajo in minevajo; človek pa je v principu večno bitje. Heraklit se dejansko ne spušča v jalove antiteze; njegova metoda je v tem, da navaja antinomije in nakazuje njihovo pomiritev prav v teh izrazih nasprotja. Tako na primer tedaj, ko pravi, da je ime loka *bio's*, življenje *bi'os*, toda njegovo delo smrt, očitno nima v mislih nikakršne prazne in jalove igre

besed; pač pa nam govori o tistem principu vojne, očeta in kralja vseh, ki naredi kozmično bivanje na videz za proces življenja, v resnici pa za proces smrti. Upanišade so doumele isto resnico, ko so izjavile, da je življenje vladavina kralja Smrti, ga opisale kot nasprotje nesmrtnosti in dejale celo, da je vse življenje in bivanje tukaj najprej ustvarila Smrt za svojo hrano.

Če nimamo v mislih tega klenega in simboličnega značaja Heraklitovega jezika, bomo njegovo misel prejkone naredili jalovo s tem, da ji bomo dajali preveč dobeseden pomen. Heraklit hvali "suho dušo" kot najmodrejšo in najboljšo, vendar pravi, da je za duše uitek in zadovoljstvo v tem, da postanejo vlažne. Od tega nagibanja duše k njeni prirodni nasladi v nekakšni vinski ohlapnosti in razpuščenosti je potrebno odvrniti; zakaj Dioniz, bog vina, in Hades, gospod Smrti, gospodar temnega podzemlja, sta eno in isto božanstvo. Profesor Ranade ima to poveličevanje suhe duše za hvalnico suhi luči razuma; v tem najde dokaz, da je bil Heraklit racionalist in ne mistik, vendar pa kaj nenavadno jemlje vzporedne in temu nasprotno izraze o vlažni duši in Dionizu v čisto drugačnem in materialnem pomenu, kot npravno neodobranje opijanjanja z vinom. To pa gotovo ne more biti tako; s suho dušo. Heraklit pač ne more meniti razumnosti treznega človeka, z vlažno dušo pa nerazumnosti ali zmedenega razuma pijanca; in tudi ko pravi, da sta Hades in Dioniz eno in isto, to ne pomeni, da kratko malo odvrta od opijanjanja z vinom kot od nečesa pogubnega za zdravje! Očitno tu uporablja, tako kot vselej, figurativen in simboličen jezik, ker mu je treba izraziti neko globljo misel, za katero se mu običajni jezik zdi prereven in prepovršen.

Heraklit uporablja stari jezik misterijev, čeprav na nov način in v poseben namen, ko govori o Hadesu in Dionizu in večno živem Ognju ali o Furijah, pomočnicah Pravice, ki bodo poiskale Sonce, če prestopi svojo mero. Njegov smisel zgreši-

mo, če v teh imenih bogov vidimo le bolj revne površne pomene ljudskega mitološkega verovanja. Ko Heraklit govori o suhi ali o vlažni duši, misli na dušo in ne na razum, *psyche* in ne *nous*. *Psyche* približno ustreza izrazoma *četas* ali *čitta* indijske psihologije, *nous* izrazu *buddhi*; suha duša grškega misleca pa očiščeni srčni zavesti, *śuddhačitta* indijskih psihologov, kar je bila po njihovem izkustvu prva osnova za očiščen razum, *viśuddhabuddhi*. Vlažna duša dovoli, da jo skali in zmoti nečisto vino čutne ekstaze, emocionalnega vznurjenja, temačni impulz in navdih, katerega vir v temnem podzemlju. Dioniz je bog te v vinu rojene ekstaze, bakičnih misterijev, "teh, ki hodijo naokrog ponoči, magov, bakhantov, mistikov", zato Heraklit pravi, da sta Dioniz in Had eno. V nasprotnem smislu ekstatični častilec na *bhakti* poti v Indiji očita izključnemu iskalcu po poti miselnega razlikovanja⁴ njegovo "suho znanje" in pri tem uporablja Heraklitov vzdevek, toda s slabšalnim in ne s pohvalnim pomenom.

Prezreti vpliv mistične misli in njenih načinov samoizražanja na razumsko mišljenje Grkov od Pitagore do Platona se pravi potvarjati zgodovinski pohod človeškega uma. Ta je bil sprva ovit v simboličen, intuitiven in ezoteričen stil in disciplino mistikov – vedskih in vedantskih vidcev, orfičnih skrivnih učiteljev, egiptovskih svečenikov. In izza te koprene se je prikazal po poti nekakšne metafizične filozofije, še vedno povezane z mistiki po izvoru svojih temeljnih misli, svojega prvega aforističnega, skrivnostnega stila, svojega poizkušanja, da bi naravnost dojela resnico z razumskim zrenjem, ne pa da bi prišla do nje s skrbnim razumskim sklepanjem, toda kljub temu intelektualne po svoji metodi in cilju. To je prvo obdobje daršan v Indiji, v nastopila polna plima filozofskega racionalizma. Buda ali bu-

---

⁴ Se pravi po poti džanjana joge, ki se opira zlasti na prosvetljeni razum in voljo.

disti in logični filozofi v Indiji, v Grčiji pa sofisti in Sokrat z vsem svojim sijajnim potomstvom; razumska metoda se z njimi dejansko ni začela, pač pa se je osamosvojila in zrasla do svoje polnosti. Heraklit spada v prehodno obdobje in ne v obdobje, ko je razum prišel do vrhunca; je celo najbolj značilen predstavnik tega prehodnega obdobja. Od tod njegov skrivnostni stil, od tod njegova kratka in jedrnata in s smislom nabita misel ter težava, ki jo občutimo, ko poskušamo razjasniti in v celoti spraviti v razumski jezik njegove pomene. Velika hiba modernih razlag naše miselne evolucije je, da prezrejo in zanemarijo mistike, naše prvotne očete *purve pitarah*.

II.

Kaj natanko je temeljna nota Heraklitovega mišljenja, kjer najde svoje izhodišče ali kaj so glavne linije njegove filozofije? Kajti čeprav njegova misel ni razvita na strogo sistematski način poznejših mislecev, četudi ne pride do nas v širokih potokih subtilnega dokazovanja in sklepanja in bogatih podob kot Platonova, marveč v nepovezanih aforističnih stavkih, namerjenih kot puščica k resnici, vendarle dejansko niso raztresena filozofska razmišljanja. Med seboj so povezani, medsebojno odvisni; vsi izhajajo logično iz njegovega temeljnega pogleda na sam obstoj in se vračajo k njemu po svojo stalno upravičitev.

Tako kakor v indijski je bilo tudi v grški filozofiji prvo vprašanje za misel problem Enega in Mnogih. Vsepovsod vidimo množstvo stvari in bitij. Ali je to resnično in stvarno ali samo pojavno oziroma praktično, *maja*, *vjavahara*? Ali ima posamezni človek na primer – vprašanje, ki se nas najbolj tiče – nekakšno lastno esencialno in neumrljivo bivanje ali pa je samo pojaven, minljiv rezultat v evoluciji ali igri takšnega ali drugačnega prvobitnega počela, Snovi, Uma, Duha, ki je edina resnična resničnost bivanja? Ali enotnost sploh obstaja in, če obstaja, ali je to enotnost vsote ali pa enotnost prvotnega počela,

ali je to posledica ali izvor, enost vseobsežnosti ali enost narave ali pa enost bistva – kakor trdijo ta med sabo različna stališča pluralizma, sankhje vedante?

Ali če sta oba, Eno in Mnogotero, resnična, kakšni so torej odnosi med tema dvema večnima počeloma bitja – ali pa sta mogoče pomirjena in usklajena v kakšnem Absolutnem onkraj njiju? To niso nikakršna jalova vprašanja logike, to sploh ni nikakršna bitka meglenih metafizičnih abstrakcij, kakor bi nas zaničljivo hotel prepričati praktični in čutni človek; zakaj od našega odgovora nanja je odvisno naše pojmovanje Boga, bivanja, sveta in človeškega življenja in usode.

Heraklit, ki je v tem, kakor nas opominja prof. Ranade, drugačnega mnenja od Anaksimandra, ki je tako kakor naši majavadini odrekel resnično realnost Množici, in od Empedokla, ki je mislil, da je Vse izmenično eno in mnogotero, je bil mišljenja, da sta enotnost in mnogoterost obe resnični in sobivajoči. Bivanje je tedaj večno eno in večno mnogotero – prav tako, kakor sta sklepala Ramanudža⁵ in Madhva⁶ čeprav v zelo drugačnem duhu in s čisto drugačnega gledišča. Heraklitov pogled je izvirjal iz njegove čvrste konkretne intuicije stvari, njegovega ostrega čuta za univerzalne realnosti; zakaj v našem izkustvu kozmosa res vselej in neločljivo najdemo to večno sobivanje in mu dejansko ne moremo pobegniti. Vsepovsod nam naš pogled na mnogotero odkriva nekakšno večno enost, ne glede na to, kaj izberemo kot princip te enosti; vendar pa ta enotnost ne učinkuje drugače kakor po mnogoterosti svojih moči in oblik, niti je nikjer ne vidimo brez njene lastne mnogoterosti ali ločeno od nje.

---

⁵Ramanudža (1017-1137), slovit indijski svetnik in najvidnejši predstavnik ene izmed štirih glavnih šol višnuizma – te oblike vedante, ki si za svojo pot uresničenja izbere bhakti jogo – pot ljubezni in vdanosti Bogu; učitelj *višišta dvajta* filozofije, se pravi, tiste oblike vedantskega nedualizma, ki dopušča mnoštvo snovi in duš.)

⁶Madhva (1199-1278), ustanovitelj ene izmed štirih glavnih šol višnuizma (vedante v njenih oblikah čaščenja in ljubezni do Boga).

Ena snov, toda mnogi atomi, plazme, telesa; ena Energija, a mnoge sile; en Um ali vsaj umska substanca, a mnoga umska bitja; en Duh, toda mnoge duše. Morda se periodično ta mnogoterost vrne in razkroji v Eno ali pa jo pogoltno to Eno, ki se je iz njega prvotno razvila; toda kljub temu nas dejstvo, da se je sploh razvila in znova zavila, sili k temu, da predpostavljamo monost in celo nujnost njenega onovnega razvoja: tako torej ni resnično uničena. Advajtimec gre s svojo jogo nazaj k Enemu in se počuti stopljenega z Enim, verjame, da se je znebil Mnoštva, mogoče dokaže njegovo neresničnost⁷, vendar je to dosežek nekega posameznika, enega izmed Mnogih, in Mnoštvo kljub temu še dalje obstaja. Ta dosežek dokaže samo, da obstaja neka ravnina zavesti, na kateri duša lahko uresniči in ne le z razumom dojame enost Duha, in ne dokaže nič drugega. Tako Heraklit opre in zasidra samega sebe na to resnico večne enosti in večne mnogoterosti; prav iz njegovega čvrstega sprejemanja te resnice, ne da bi jo poskušal spodbiti z razumskim dokazovanjem, temveč sprejemajoč vse njene nasledke, poteka vse drugo v njegovi filozofiji.

---

⁷ Kot je npr. Šankara (788-820), sloviti indijski svetnik in filozof, glavni predstavnik nedualistične iluzionistične vedante (majavade), s svojo logiko dokazoval neresničnost mnogoterega. Tu je potrebno posebej opozoriti na to, da ima Šri Aurobindo um in duha za dvoje različnih principov in torej s tema dvema izrazoma označuje dvoje zelo različnih stvari. Um (angl. "mind", lat. "mens", sanskr. "manas") je pri njem ime za misleči princip v človeškem bitju in hkrati tudi za vse tiste ravni vesoljske Narave, ki so zgrajene iz umske tvarine in iz katerih posameznik črpa svojo umsko substanco. Um je po tem pojmovanju, ki ustreza tradicionalnemu indijskemu pogledu, del vesoljske Narave, Prakriti, in ni nekaj duhovnega. Duh (angl. "spirit", lat. "spiritus", sanskr. "Atman" ali "Brahman") pa je ime za večno, neskončno, neuničljivo bit v človeku in svetu, katera ne le prežema, ampak tudi presega vso Naravo in je v resnici izvor Narave ali prabit in počelo vseh stvari (ne samo uma, ampak tudi življenja in materije in vseh drugih principov bivanja in Narave – gl. naslednjo opombo). Tudi vse izvedenke izraza "duh" (npr. duhoven, duhovno, duhovnost) imajo pri Šri Aurobindu ta globlji pomen in jih je treba strogo ločiti od izrazov umski, umsko, umskost ipd. Na to mora biti bralec posebej pozoren zato, ker se v navadni slovenski rabibeseda duh in njene izvedenke večinoma uporabljajo kot sinonim za um in za vse, kar je v zvezi z umom, po drugi strani zlasti religiozni pisci radi opisujejo um kot nekaj duhovne ga, torej očitno ni jasnega razlikovanja med umom in duhom. Isto velja za vrsto

Vendar še vedno ostaja eno vprašanje, ki ga je treba rešiti, preden gremo lahko korak dalje. Ker torej obstaja nekakšno večno Eno, kaj je to? Ali je Sila, Um, Snov, Duša? Ali, ker ima Snov mnogo počel, ali je kakšno posebno počelo Snovi tisto, ki je razvilo vse drugo ali ki se je s kakšno močjo svoje lastne aktivnosti spremenilo v vse, kar vidimo? Stari grški misleci so si zamišljali kozmično Substanco, kot da ima štiri prvine, pri čemer so izpustili ali pa niso prišli do pete, Etra, v kateri je indijska analiza našla prvi in prvobitni princip. Ko so poskušali ugotoviti naravo prvotne izvorne substance, so potlej izbrali eno ali pa drugo izmed teh štirih prvin kot prvobitno Naravo, pri čemer jo je nekdo izmed njih našel v Zraku, drugi v Vodi, Heraklit pa, kakor smo videli, opisuje ali simbolizira izvor in resničnost vseh stvari kot večno živ Ogenj. "Noben bog ali človek ni ustvaril vesolja", pravi, "pač pa je vselej obstajal, obstaja, in tudi bo obstajal vekomaj živi Ogenj."

V Vedi in nasploh v zgodnjem jeziku mistikov so se imena prvin ali primarnih počel Substance uporabljala z jasno simboličnim pomenom. Voda se kot simbol ves čas tako uporablja Rig Vedi. Tam je rečeno, da je bil na začetku nezavestni Ocean, iz katerega se je rodilo to Eno z neizmernostjo svoje sile⁸); toda iz jezika himne je jasno, da ni mišljen nikakršen fizični ocean, temveč le neizoblikovani kaos nezavestnega bitja, v katerem je v temi, oviti še z večjo temo, ležalo skrito Božansko, Božanstvo. podobno se tudi o sedmih aktivnih principih bivanja⁹ govori o rekah ali vodovjih; slišimo govoriti o sedmih rekah, veliki vodi, štirih višjih rekah, in to v kontekstu, ki kaže njihov

---

modernih evropskih jezikov, ki na podoben način zamenjujejo izraza "um" in "duh" ali imajo celo za oboje en sam izraz (kakor npr. Nemci "Geist" in Francozi esprit",

⁸ Rig Veda X. 129. 3.

⁹ Po indijski duhovni izkušnji je vse pojavno bivanje zgrajeno iz sedmih osnovnih počel, ki so aktivno na delu ali latentno navzoča v vsaki stvari, pojavljajo pa se tudi ločeno kot

simbolični smisel. To podobo vidimo ustaljeno v puraničnem mitu o Višnuju, spečem na kači Neskončnosti¹⁰ v mlečnem oceanu. Toda celo že v času Rig Vede je eter najvišji simbol Neskončnega, *apeiron* Grkov; voda je prisposoba istega Neskončnega v njegovem aspektu prvotne substance; ogenj je ustvarjalna moč, dejavna energija Neskončnega; o zraku, življenjskem počelu, se govori kot o tem, kar iz eteričnih nebes prinese ogenj na zemljo. Vendar to niso bili samo simboli. Očitno je, da so vedski mistiki menili, da med duševnimi in telesnimi dejavnostmi, med delovanjem Luči na primer in pojavi umskega razsvetljenja, obstaja tesna povezanost in učinkovita vzporednost; ogenj je bil zanje obenem tudi sijoča božanska energija, Zroča Volja (*The Seer-Will*) vesoljnega Božanstva, dejavna in ustvarjajoča snovne oblike vesolja, skrivno goreča v vsem življenju.

Vprašanje je, v kolikšni meri so zgodnji grški filozofski misleci zadržali katero izmed teh kompleksnih pojmovanj v svojih posplošitvah o prvobitnem počelu. A Heraklit ima v svoji zami-

---

različne ravni ali različni svetovi bivanja. Po besedah Šri Aurobinda so ta počela (od najvišjega do najnižjega) Bitje, Zavest, Blaženost (*Sat, Ćit, Ananda* indijske filozofije), Nadum (*Mahas* ali včasih tudi *Vidžnjana* v indijski filozofiji), Um (*Manas*), Življenje (*Prana*), Materija (*Anna*). Prva štiri počela se v nezastrti obliki pojavljajo samo v t.im. višji polobli kozmičnega obstoja, v božanskih svetovih čistega, absolutnega Bivanja ali Bitja, čiste, neskončne Zavesti-Sile, čiste brezkrayne Blaženosti, božanske Resnice, nižja tri počela pa gradijo t.im. nižjo poloblo vesoljskega bivanja, kjer gospoduje Nevednost (*Avidja*) – svetove Uma, svetove Življenja in svetove Materije, kamor sodi naš materialni kozmos. Po tem pojmovanju je zemeljska evolucija postopno razgrinjanje vseh teh osnovnih principov bivanja v razmerah in danostih najnižjega izmed njih, Materije. Tako se na zemlji v neživi materialni tvarini začne pojavljati življenje (rastlinstvo), nato v živih materialnih telesih um (živalstvo), ki se v bolj polni meri pokaže in začenja emancipirati v človeku, bitju, ki v sebi kombinira in izraža in s samozavednim oblikovanjem lahko naprej razvija vse tri nižje kozmične principe, materijo, življenje in um. Štirje višji principi so za zdaj še vedno samo latentno navzoči in nerazodeti v zemeljskem bivanju in človeku, vendar je prav njihova skrita težnja k temu, da bi se razodeli, osnovno gibalbo zemeljske evolucije. Po besedah Šri Aurobinda je zdaj Nadum, božanska Zavest Resnice na vrsti, da se začne razkrivati v zemeljskem bivanju.

¹⁰ Ime te kače v puraničnem mitu je Ananta, kar pomeni Neskončno.

sli o večno živem Ognju očitno v mislih nekaj več kakor fizično substanco ali energijo. Ogenj je zanj tako rekoč fizični videz neke velike goreče in ustvarjalne, oblikujoče in razdiralne sile, in vsota vseh njenih procesov je stalno in neprenehno spremi-njanje. Pojem Enega, večno postajajočega Mnogotero, in Mno-goterega, večno postajajočega Eno, in torej zamisel o tem Enem ne toliko kot o stabilni substanci ali esenci kakor aktivni Sili, "Will-to-become", nekakšni substancialni Volji – to je temelj Heraklitove filozofije.

Nietzsche, ki ga prof. Ranade upravičeno povezuje s Hera-klitom, Nietzsche, najbolj živ, konkreten in sugestiven med modernimi misleci, prav tako kot Heraklit med zgodnjimi Grki, je osnoval svojo celotno filozofsko misel na tem pojmovanju bivanja kot ogromne Volje in sveta kot nekakšne igre Sile; zanj je bila božanska Moč ustvarjalna Beseda, začetek vseh stvari in to, k čemur življenje teži. Vendar poudarja samo Nastajanje in izključuje Bitje iz svojega gledanja na stvari; zato je njegova filozofija naposled nezadovoljliva, nezadostna, v neravnovesju; je sicer stimulatívna, toda ničesar ne reši. Heraklit pa iz osnovnih podatkov problema bivanja ne izključuje Bitja, četudi ne mara uvesti nikakršnega nasprotja ali prepada med njim in Nastajanjem.

Po svoji zamisli bivanja, ki da je hkrati eno in mnogotero, je Heraklit prisiljen sprejeti ta dva vidika svojega večno živega Ognja kot hkrati sočasno resnična, resnična drugega v drugem; Bitje je večno nastajanje, vendar se to Nastajanje preobrazi v večno bitje. Vse je v toku, zakaj vse je spreminjanje nastajanja; ni nam mogoče dvakrat stopiti v iste vode, zakaj vselej tečejo dalje druge vode. In vendarle Heraklit ni mogel drugače, kot da je s svojim ostrim očesom, uprtim v resnico stvari, čeprav je bil ves zaposlen s tem obrazom bivanja, zadaj za njim videl še neko drugo resnico. Voda, v katero stopimo, je in ni ista voda; naše

lastno bivanje je neka večnost in neka nestalna minljivost; mi smo in nismo. Heraklit ne razreši tega protislovja; ga le ugotovi in na svoj način poskuša podati razlago njegovega poteka.

Ta potek vidi kot stalno spreminjanje in povratno spreminjanje, zamenjavanje in izmenjavanje v neki stalni celoti, ki ga uravnava spopadanje sil, ustvarjalen in določajoč (determinirajoč) prepir, "boj, ki je oče in kralj vseh stvari". Med Ognjem kot Bitjem in Ognjem v Nastajanju opiše bivanje kot neko navzdol in kvišku usmerjeno gibanje – *pravritti* in *nivritti* –, ki so ga imenovali "vračajoča se pot", po kateri potujejo vse stvari. To so vodilne zamisli Heraklitovega mišljenja.

III.

Dva Heraklitova reka nam dajeta izhodišče njegove celotne misli, in sicer reklo, da je modrost v tem, da priznavamo, da so vse stvari eno, in pa njegovo drugo reklo "Eno iz vsega in vse iz Enega". Kako naj razumemo ta dva klena izraza? Ali ju moramo brati enega v drugem in sklepati, da torej za Heraklita Eno obstaja le kot rezultanta mnogoterega prav tako, kakor mnogotero obstaja le kot neko nastajanje Enega? Prof. Ranade je, kakor kaže, teh misli; pravi nam, da ta filozofija zanika Bitje in zagovarja samo Nastajanje – kakor Nietzsche, kakor budisti. A s tem gotovo pridajamo preveč teže Heraklitovi teoriji o večnem spreminjanju, jo vse preveč jemljemo samo zase. Če je bilo to njegovo celotno prepričanje, je težko uvideti, čemu bi mu bilo treba iskati neko prvotno in večno počelo, vekomaj živi Ogenj, ki ustvarja vse s svojim nenehnim spreminjanjem, vlada vsemu s svojo ognjeno silo "strele", znova vse razkroji vase s ciklično konflagracijo, in težko je razložiti njegovo teorijo navzgor in navzdol vodeče poti, težko je dopustiti, da je Heraklit dejansko zastopal teorijo kozmičnega zatona sveta v Ognju, ali pa si zamišljati, kaj bi utegnil biti izid takšne kozmične katastrofe. To, da bi vse nastajanje zvedla v Nič? To prav gotovo ne; He-

raklitova misel je pravo nasprotje spekulativnega nihilizma. Da bi ga zvedla v neko drugačno vrsto nastajanja? Očitno ne, spričo tega, da so z absolutnim požarom vse obstoječe stvari lahko zvedene samo v svoj večni princip bitja, v *Agni*, nazaj v nesmrtni Ogenj. Nekaj, kar je večno in kar je samo večnost, nekaj, kar je na veke eno – kozmos je namreč vekomaj eno in mnogotero in tudi z nastajanjem ne preneha biti eno – nekaj, kar je Bog (Zeus), nekaj, kar si lahko zamišljamo kot Ogenj, ki, če je vselej dejavna sila, je vendarle tudi substanca ali vsaj substancialna sila in ne samo abstraktna Volja, nekaj, iz česar vstaja in v kar se povrača vse vesoljno nastajanje, kaj je to drugega kakor večno Bitje?

Heraklit je bil v pretežni meri zaposlen s svojo idejo o večnem nastajanju, zanj edino pravo razlago vesolja, toda njegovo vesolje ima še zmerom večno bazo, edinstveno prvobitno počelo. Po tem se njegova misel temeljno razlikuje od misli Nietzscheja ali budistov. Kasnejši Grki so od njega dobili idejo o neprenehnem toku stvari: "Vse stvari so v pretakanju." Ideja vesolja kot stalnega gibanja in nepretrganega spreminjanja je bila vselej pred njim, in vendar je za vesoljem in v vsem vesolju prav tako videl stalen princip opredeljevanja in celo skrivnostni princip istovetnosti. Vsak dan, pravi, vzide novo sonce; da, a če je sonce vselej novo in če obstaja samo s spreminjanjem iz trenutka v trenutek, kakor vse stvari v Naravi, je vendarle to še vedno isti vekomaj živi Ogenj, ki vzide z vsako Zoro v obliki sonca. Nikoli ne moremo znova stopiti v isto reko, zakaj vselej tečejo druge in druge vode; in vendar, pravi Heraklit, "stopimo in ne stopimo v iste vode, smo in nismo". Smisel je jasen; je neka istost v stvareh, v vseh eksistencah, *sarvabhutani*, prav tako kot nenehno spreminjanje; je neko Bitje prav tako kot Nastajanje in po tem smo deleni nekega večnega in resničnega bivanja prav tako kakor tega, ki je začasno in ki se kaže očesu,

nismo le stalno menjavanje, temveč stalno identično bivanje. Zeus obstaja, nekakšen večni dejaven Ogenj in večna Beseda, Eno, ki združuje vse stvari, nenehno določa vse zakone in rezultate, nespremenljivo ohranja vse mere. Dan in Noč sta eno, Smrt in Življenje sta eno, Mladost in Starost sta eno, Dobro in Zlo sta eno, ker je ta Ogenj in ta Beseda Eno in so vse te stvari le njegove različne oblike in videzi.

Heraklit ne bi bil sprejel nekega povsem psihološkega počela, Jaza, kot izvora stvari, toda v bistvu ni zelo daleč od vedantinskega stališča¹¹

Budisti nihilistične šole so na svoj način uporabljali prisposodbo reke in prisposodbo ognja. Videli so, enako kot Heraklit, da nobena stvar v svetu ni niti dva trenutka ista celo ob najbolj vztrajni nepretrganosti oblik. Plamen na videz ohranja samega sebe nespremenjenega, a vsak trenutek je to drug ogenj in ne več isti ogenj; reko ohranjajo v njenem toku vselej nove vode. Iz tega so prišli do sklepa, da ni nobenega bistva stvari, nič samoobstojnega; to nastajanje, ki se kaže očem, je vse, čemur lahko rečemo bivanje; zadaj za njim je večni Nič, absolutna Praznina, ali mogoče neko prvotno Nebitje¹². Heraklit pa je nasprotno videl, da, če oblika plamena obstaja le s stalnim spreminjanjem ali bolje, s stalnim zamenjavanjem substance stenja v substanco ognjenega jezika, vendarle mora obstajati neko počelo njenega bivanja, ki je skupno obema in se na ta način pretvarja iz ene oblike v drugo; čeprav se substanca plamena vselej spreminja, pa je počelo Ognja vselej isto in povzroča vselej iste energetske učinke, ohranja vselej iste mere. Tudi Upanišada¹³ opisuje kozmos kot vesoljno gibanje in

---

¹¹ Vedantinsko stališče je, da je bistvo vseh stvari Brahman oziroma Atman, se pravi, nekak absolutni Duh, ki je obenem človekov najgloblji in najvišji Jaz.

¹² Non-Being, se pravi, nekaj, kar ni Bitje

¹³ Iša up. 1

nastajanje; je vse to, kar je gibljivo v gibljivosti, *džagatjam džagat*, pri čemer ima že sama beseda za kozmos, *džagat*, korenski pomen gibanje, tako da je vse vesolje, makrokozmos, en sam ogromen princip gibanja in zato spreminjanja in nestalnosti, vtem ko je vsaka stvar v vesolju sama v sebi nekak mikrokozmos istega gibanja in nestalnosti.

Eksistence so "vse nastajanja"; samoobstojni Atman, Svajambhu, je postal vsa nastajanja, *atma eva abhut sarvani bhutani*¹⁴. Odnos med Bogom in Svetom je kratko povzet v stavku "On je ta, ki se je iz sebe naselil vsepovsod, *sapardžagat*¹⁵; On je Gospod, Videc in Mislec, ki je postajajoč vsepovsod – Heraklitov Logos, njegov Zeus, njegovo Eno, iz katerega pridejo vse stvari – "od vekovečnih časov pravilno določil vse stvari v skladu z njihovo naravo," kakor pravi Heraklit: "Vse stvari so določene in ustaljene." Nadomestimo vedantski Atman z njegovim Ognjem in v teh izrazih Upanišade ne bo nič takega, česar grški mislec ne bi bil sprejel kot še ene figure svoje lastne misli. In mar Upanišade med drugimi prisposodabami ne uporabljajo ravno tega simbola Ognja? "Kakor je en Ogenj vstopil v svet in se oblikoval po različnih oblikah v svetu," tako je eno edino Bitje postalo vsa ta imena in te oblike in vendar ostaja Eno. Heraklit nam pove natanko isto; Bog obsega (je) vsa nasprotja, "On navzame različne oblike prav tako kakor ogenj, ko je pomešan z začimbami, imenujejo po okusu vsake začimbe." Vsakdo Ga imenuje tako, kakor je njemu samemu všeč, pravi grški videc, in On sprejema vsa imena in vendar ne sprejme nobenega, niti najvišjega imena Zeus. "On pristaja in vendarle hkrati ne pristaja, da ga imenujemo Zeus." Prav tako je dejal v davni Indijec Dirghatamas v svoji dolgi himni o božanskih Misterijih v Rig Vedi: "Enemu bivajočemu

---

¹⁴ Iša up. 7

¹⁵ Iša up.8

modri vzdevajo mnoga imena." Čeprav On navzema vse te oblike, pravi Upanišada, nima nobene oblike, ki bi jo zrenje moglo dojeti, On, čigar ime je mogočen blišč. Zopet vidimo, kako blizu so Heraklitove misli in kaj pogosto celo njegovi izrazi in prisodobne smislu in stilu vedskih in vedantinskih modrih.

Vsakemu Heraklitovih rekov moramo najti njegovo pravo mesto, če hočemo razumeti njegovo misel. "Modro je to, da priznavamo, da so vse stvari eno," ne samo, pomnimo, da so prišle iz enosti in se bodo vrnile v enost, temveč da so eno, zdaj in vselej –, vse je, je bil in vselej bo vekomaj živi Ogenj. Vse se našemu izkustvu kaže kot mnogotero, večno nastajanje mnogoterih obstojev; kje je v tem kakšen princip večne istosti? Res, pravi Heraklit, tako je videti; toda modrost zre onkraj in stvarno vidi identičnost vseh stvari; Noč in Dan, Življenje in Smrt, dobro in zlo, vsi so eno, večno, isto; tisti, ki vidijo v predmetih samo razlike, ne poznajo resnice predmetov, ki jih opazujejo. Heziod¹⁶ ni priznal dneva in ne noči; saj je to Eno – *asti gar hen, asti hi ekam*. No torej, neko večno in isto, kar so vse stvari, pa je prav to, kar menimo z Bitjem; prav to je tisto, kar zanikajo ti, ki vidijo le Nastajanje. Nihilistični budisti¹⁷ so vztrajno poudarjali, da ne obstaja nič drugega kot ideje, *vidžnjanani*, in pa minljive oblike, ki da so zgolj kombinacija delov in elementov: nikjer nobene enosti, nobene istosti; če greš onkraj idej in oblik, prideš do samougasnitve, Praznine, Niča. Vendar nekje moramo predpostavljati kak princip enotnosti, če ne v osnovi ali v skrivni biti stvari, potlej v njihovem delovanju. Budisti so morali postulirati svoj vesoljni princip Karme, ki, ko o njem razmislimo, navsezadnje ni nič drugega kakor vesoljna energija kot

---

¹⁶ Heziod – grški didaktični pesnik, 8.st.pr.n.št.

¹⁷ Buda sam je na to vprašanje molčal; njegov cilj Nirvana je bil negacija fenomenalnega bivanja, toda ne nujno zanikanje kakršne koli vrste bivanja. Op. avt.

vzrok sveta, ustvarjalka in vzdrževalka nespremenljivih se mer. Nietzsche je zanikal Bitje, vendar pa je moral govoriti o vesoljni Volji do bivanja, Will-to-be, kar spet, ko človek o tem razmisli, ni videti nič drugega kot prevod upanišadskega *tapo brahma*, "Energija Volje je atman"¹⁸. Poznejša sankhja je zanikala enotnost zavestnih obstojev, pač pa je zatrjevala enotnost Narave, Prakriti, ki je spet hkrati prvotni princip in substanca stvari ter ustvarjalna energija, *physis* Grkov. Zares je modro priznavati, da so vse stvari eno; zrenje namreč navaja k temu, srce in duša segata za tem, misel pride do tega s kroženjem naokoli v samem aktu zanikanja.

Heraklit je videl, kar morajo videti vsi, ki vsaj z nekoliko pozornosti gledajo svet, da namreč v vsem tem gibanju in spreminjanju in razčlenjevanju obstaja nekaj, kar vztraja pri stalnosti, kar se povrača k enosti, kar zagotavlja enotnost, kar triumfira na vekomaj. To ima vselej iste mere; je, je bilo in vselej bo. Smo isti kljub vsem našim razlikam; začnemo pri istem izvoru, hodimo dalje po istih vesoljnih zakonih, živimo, se razlikujemo in se borimo v krilu nekakšne večne enosti, vselej iščemo to, kar povezuje vsa bitja in dela vse stvari eno. Vsakdo to vidi na svoj način, poudarja ta ali oni vidik tega, izgubi iz vida ali pomanjša druge vidike, da torej temu drugačno ime – kot mu je Heraklit, ki ga je pritegoval vidik ustvarjalne in razdiralne Sile, vzdal ime Ogenj. Toda ko Heraklit posplošuje, se prav široko izrazi: to je Eno, ki je Vse, to je Vse, ki je Eno - Zeus, večnost, Ogenj. Lahko bi bil rekel z Upanišado: "Vse to je Brahman", *sarvam khalu idam brahma*¹⁹, četudi ne bi bil zmožen iti dalje in reči, "Ta Jaz je Brahman," temveč bi prej izjavil o Agniju to, kar vedantski obrazec pravi o Vajuju, *tvam*

---

¹⁸ Taitirija up. 3.2,3,4,5.

¹⁹ Čandogja up. 3.14.1

pratjakšam brahmasi, Ti si očem razodeti Brahman²⁰.

Vendar lahko priznavamo Eno na razne načine. Advajtnici so priznavali Eno, Bitje, znebili pa so se "vseh stvari" kot Maje, ali pa so priznavali imanenco Bitja v teh nastajanjih, ki pa vendarle niso Jaz, niso Tisto. Višnuistična filozofija je pojmovala obstoj kot večno eno v Bitju - Bogu, in po Njegovi naravi ali zavestni energiji večno mnogotero v dušah, ki so, kar On postane ali obstajajo v njej.

Tudi v Grčiji je Anaksimander zanikal mnogoterno resničnost Nastajanja. Empedokles je zatrjeval, da je Vse večno eno in mnogotero; vse je eno, ki postane mnogotero in se potem spet vrne k enosti. A Heraklit ne bo na takšen način presekal vozla uganke. "Ne", pravi, "jaz ostanem pri svoji zamisli o večni enosti vseh stvari; nikdar ne nehajo biti eno. Vse to je moj večno živi Ogenj, ki navzema različne oblike in imena, se spreminja v vse, kar je, in vendar ostaja on sam, in to nikakor ne po kakšnem slepilu ali po golem videzu nastajanja, marveč z neusmiljeno in pozitivno resničnostjo." Vse stvari so tedaj po svoji resničnosti in tvarini in zakonitosti in razlogu svojega bitja to Eno; Eno v svojih oblikah, vrednostih in spreminjanjih stvarno postane vse. Se spreminja in vendar ostaja nespremenljivo: se namreč ne poveča niti ne zmanjša, pa tudi za hip ne izgubi svoje večne narave in istovetnosti, ki je narava in istovetnost večno živega Ognja. Mnoge vrednosti, ki se izvedejo²¹ na isto merilo in razsodnika vseh vrednosti; mnoge sile, ki se povračajo v isto nespremenljivo energijo; mnoga nastajanja, ki tako ponazarjajo, kot tudi so eno identično Bitje.

Tu Heraklit vnese svoj obrazec "Eno iz vsega in vse iz Enega", ki je njegova razlaga procesa vesolja, prav kakor je nje

---

²⁰ Taitirija up. 1.1,12.

²¹ Reducirajo, se pravi, povrnejo nazaj k svojemu izhodišču.

gov obrazec "Vse stvari so eno" njegova razlaga večne resnice vesolja. Eno, nam pravi, v procesu vesolja vselej postaja vse iz hipa v hip, od tod torej večni tok stvari; a tudi vse stvari se večno povračajo k svojemu počelu enosti; od tod enotnost vesolja, istost za tokom nastajanja, stalnost mer, ohranjanje energije v vseh spremembah. To v nadaljnjem razlaga s svojo teorijo spreminjanja, ki po svojem značaju pomeni stalno izmenjevanje. Toda mar potlej ni konca temu sočasnemu navzgorjemu in navzdoljnemu gibanju stvari? Kot je navzdolnje začasno prevladalo, da je ustvarilo kozmos, ali ne bo nekoč tudi navzgornje prevladalo, da ga bo spet razkrojilo v vekomaj živi Ogenj? Tu pridemo do vprašanja, ali je Heraklit razvil teorijo o periodičnem koncu sveta v požaru ali *pralaji* ali je ni imel. "Ogenj bo prišel nad vse stvari in jih sodil ter jih obsodil." Če jo je imel, potlej imamo še eno presenetljivo ujemanje Heraklitove misli z našimi domačimi indijskimi pojmovanji, periodično *pralajo*, puranični konec sveta v ognju z nastopom dvanajstih sonc, vedantično²² teorijo o večnih ciklih razgrinjanja in umika iz tega razgrinjanja. Ti dve smeri mišljenja sta v bistvu enaki in sta tako neogibno morali priti do istih sklepov.

---

²² Manifestation, se pravi, ciklično pojavljanje vesolja iz njegovega večnega počela in ponovno izginjanje ali vračanje vesolja v to večno počelo, ki mu indijska misel pravi Brahman.

IV.

Heraklit razlaga vesolje z evolucijo in involucijo iz njegovega edinega večnega počela, Ognja – hkrati edine stvari in edine sile – kar izrazi v svojem figurativnem jeziku kot navzgornja in navzdoljna pot. "Pot gor in dol je ena in ista", pravi. Iz Ognja, žarečega in energetskega počela, izidejo zrak, voda in zemlja – takšno je zaporedno gibanje energije na njeni navzdoljni poti; v sami napetosti tega procesa pa prav tako obstaja sila potencialne povrnitve, ki bi vodila stvari nazaj k njihovem izvoru v nasprotnem zaporedju. V ravnotežju navzgornje in navzdolnje sile obstaja celotno kozmično delovanje; vse je ravnotežje nasprotnih energij. Gibanje življenja je kot napenjanje loka, s katerim ga primerja Heraklit, vlečna in napenjalna energija, združujoča sprožilno energijo, pri čemer vsako silo akcije izenačuje temu ustrezna sila reakcije. Z medsebojnim upiranjem ene drugi so ustvarjene vse harmonije bivanja.

Isto zamisel o evoluciji zaporednih stanj energije iz neke primarne substance-sile imamo v indijski teoriji sankhje. Sistem, ki je tam predložen, je resda bolj celovit in zadovoljiv. pričenja s prvotno ali korensko energijo, *mula - prakriti*, ki se kot prva substanca, *pradhana*, razvije s spreminjanjem in razvojem v pet

zaporednih počel. Eter, ne ogenj, je prvo počelo, ki so ga Grki prezrli, a ga je znova odkrila moderna znanost²³; temu sledijo zrak, ogenj – ognjena, žareča in električna energija, voda, zemlja – tekoča in trdna snov. Sankhja, podobno kot Anaksimenes, izmed teh štirih počel, ki jih priznavajo Grki, najprej postavi Zrak, čeprav ga ne naredi za prvotno substanco kakor Anaksimenes, ter se tako razlikuje od Heraklitovega reda. Vendar pa daje počelu ognja vlogo ustvarjanja vseh oblik – tako kot je Agni v Vedi veliki graditelj svetovij -, in se vsaj tukaj sreča z mislijo Heraklita; saj je le-ta ravno kot energetski princip za vsem formiranjem in menjavanjem moral izbrati prav Ogenj kot svoj simbol in materialni primerek Enega. V tej zvezi si prav lahko priključimo v spomin, v kolikšni meri je sama moderna znanost pripeljala do tega, da upravičuje te stare mislece s tem, kakšen pomen pripisuje elektriki in radioaktivnim silam – Heraklitovemu ognju in streli, indijskemu trojnemu Agniju – pri formiranju atomov in pretvarjanju energije. A Grkom se ni posrečilo, da bi prišli do tistega končnega razlikovanja, ki ga je Indija pripisala Kapilu, vrhunskemu analitičnemu mislecu – razlikovanja med Prakriti in njenimi kozmičnimi počeli, njenimi štiriindvajsetimi tattvami, oblikujočimi subjektivne in objektivne aspekte Narave, ter med Prakriti in Purušem, Zavestno Dušo in Energijo Narave. Zato medtem ko so pri sankhji eter, ogenj in drugo samo počela objektivne evolucije Prakriti, razvojni aspekti prvotne *physis* zgodnji Grki niso mogli pustiti za sabo teh vidikov Narave in priti do ideje čiste energije in nikakor niso bili sposobni razložiti njene subjektivne plati. Heraklitov Ogenj mora obenem služiti kot prvotna substanca vseh Snovi in kot Bog in Večnost. Ta čezmerna zaposlenost z Energijo Narave in neuspeh, da bi dognali njene odnose z Dušo, se je

---

²³ Zdaj je to zopet zavrženo, čeprav ni videti, da bi bilo to nedvomno ali dokončno.

ohranila v moderni znanstveni misli in tudi tu najdemo enak poskus, da bi poistili kakšno primarno počelo Narave, eter ali elektriko, s prvobitno Silo.

Kakorkoli naj to e bo, je teorija stvarjenja sveta z nekakšno evolutivno spremembo iz prvobitne substance oziroma energije, s *parinama*, skupna zgodnjim grškim in indijskim sistemom, najsi so še tako različnih misli glede narave prvotne *physis*. To, po čemer se Heraklit odlikuje med zgodnjimi grškimi modrimi, je njegova zamisel navzgorne in navzdolnje poti, ki je ena in ista v spuščanju in v vračanju. Ta ustreza indijski ideji *nivritti* in *pravritti*, dvojnemu gibanju Duše in narave, *pravritti*, gibanje navzven in naprej, *nivritti*, gibanje nazaj in navznoter. Indijski misleci so se ukvarjali s tem dvojnim principom toliko, kolikor to zadeva delovanje individualne duše, vstopajoče v tok Narave in znova odstopajoče od njega; toda še vedno so videli temu podobno periodično gibanje same Narave naprej in nazaj, ki vodi do vselej znova ponavljajočega se ciklusa stvarjenja in razkroja; zastopali so idejo periodične *pralaje*. Zdi se, da Heraklitova teorija zahteva podoben sklep. Drugače moramo predpostavljati, da navzdolnja težnja potem, ko začne delovati, zmeraj prevladuje nad navzgorno ali da kozmos večno izhaja iz prvobitne substance in da se večno vrača vanjo, toda nikoli dejansko ne vrne. "Mnoštvo" bi bilo potlej večno ne le po svoji zmonosti razodevanja in pojavljanja, temveč v svojem dejanskem pojavljanju.

Morda je Heraklit mislil na takšen način, vendar pa to nikakor ni logični sklep njegove teorije, saj oporeka očitni sugestiji njegove metafore o poti, ki implicira izhodišče in točko vrnitve; in prav tako imamo povsem različno izjavo stoikov, da je verjel v teorijo o koncu sveta v ognju - trditev, ki bi jo bili ti komaj izrekli, ko bi to ne bilo splošno sprejeto kot njegov nauk. Moderni razlogi proti temu, ki jih našteva prof. Ranade, so

osnovani na nesporazumih. Heraklit ne trdi le, da je Eno vselej Mnogotero, Mnogotero vselej Eno, temveč dobesedno, da je "iz vsega Eno in iz Enega vse." Ko Platon izpoveduje misel, da je "resničnost hkrati mnogotero in eno in da se v svoji razcepljenosti vselej zbira skupaj," izraža isto idejo v drugačnem jeziku. To pomeni nenehen tok in protitok spreminjanja, navzgor in navzdoljno pot, in lahko predpostavljamo, da se – prav tako, kakor Eno z navzdoljno spremembo v celoti postane Vse v spustnem procesu, vendar ostane vekomaj samoedini večno ivi Ogenj, – tudi Vse z navzgor in spremembo utegne povsem razpustiti v Eno, in vendar v bistvu še vedno obstajati, ker se lahko s ponovitvijo navzdoljnega gibanja znova povrne v raznotero bitje. Vse težave izginejo, če si priključimo v spomin, da Heraklitov rek nakazuje proces razvijanja in zavijanja²⁴, – podobno tudi indijska beseda za stvarjenje *srišiti*, pomeni sprostitve ali razkritje nečesa, kar je pridrevano, latentno –, in da zaton sveta v ognju uniči obstajajoče oblike, ne pa principa mnogoterosti. Potlej ne bo nobene neskladnosti v Heraklitovi teoriji o periodičnem koncu sveta v ognju; nasprotno, glede na to, da je ta konflagracija stvarno najvišji izraz spreminjanja, je to do kraja izpeljana logika njegovega sistema.

---

²⁴ Evolucije in involucije.

V.

Če je zakon Spreminjanja tisti, ki določa razvijanje in zavijanje ene edine navzdol in navzgor vodeče poti, vlada isti zakon na celi poti, na vseh njenih stopnjah in zavojih, v vseh milijonih transakcij ob poti. Vsepovsod je zakon menjave in izmenjave, *amoibe*. Enotnost in mnogoterost imata vsak trenutek ta dejavni medsebojni odnos. Eno stalno izmenjuje samo sebe za mnogotero; dali ste tisto zlato in v zameno imate to blago, toda vse to blago ne pomeni nič drugega kakor enako vrednost zlata. Mnogotero stalno izmenjava samo sebe za Eno; to blago je izdano, izgine, je uničeno, kakor pravimo, a na njegovem mestu je tu zlato, prvobitna tvar-energija v vrednosti tega blaga. Vidiš sonce in misliš, da je to vselej isto sonce, toda dejansko vsak dan vzide novo sonce, kajti prav to, da se Ogenj stalno daje v zameno za tisto elementarno blago, elementarne prvine, ki tvorijo sonce, ohranja njegovo obliko, njegovo energijo, njegovo gibanje in vse njegove mere. Znanost nam kaže, da to drži za vse stvari, na primer za naše človeško telo; to je vselej isto, vendar pa svojo vidno istost ohranja samo z nenehnim spreminjanjem. Obstaja nenehno uničevanje, in vendar ni nikakršnega uničenja. Energija se razdeli, vendar pa se nikoli zares ne

zapravi; zakon je namreč spreminjanje in nespremenljivo ohranjanje energije v spreminjanju, ne pa uničenje. Če je ta svet mnogoterosti končno uničen z Ognjem, vendarle ni nobenega konca in ni uničen, temveč samo zamenjan za Ogenj. Vrh tega obstaja izmenjavanje med vsemi temi nastajanja, ki so samo aktivne vrednosti Bitja in prav nič drugega, uporabno blago in stvari, ki pomenijo neko določeno vrednost in mero vesoljnega zlata. Ogenj odvzame svojo substanco eni obliki in jo da drugi, spremeni eno vidno vrednost svoje substance v drugo vidno vrednost, toda substanca-energija ostane ista in nova vrednost je ekvivalent stare – podobno kakor takrat, kadar spremeni gorivo v dim in pepel in lindro. Moderna znanost s svojim natančnejšim znanjem o tem, kaj se dejansko zgodi v tej spremembi, vendarle potrjuje ta Heraklitov sklep. To je zakon ohranjanja energije.

Praktično je prav v tem aktivna skrivnost življenja; vse življenje, fizično ali umsko ali samo dinamično, se ohranja s stalnim spreminjanjem in izmenjavanjem. Vendar pa Heraklitova razlaga doslej še ni docela zadovoljiva. Mera, vrednost izmenjane energije ostane nespremenjena, celo ko je oblika izpremenjena, toda zakaj naj bi bilo tudi vse vesoljsko blago skupaj s predmeti, ki jih imamo za to vesoljno zlato, ustaljeno in na neki način nespremenljivo? V čem je razlaga, na kakšen način pride do te večnosti principov in elementov in vrst kombinacij in do tega vztrajanja in ponavljanja istih oblik, ki jih opažamo v kozmosu? Zakaj naj bi v tem stalnem kozmičnem toku vsaka stvar končno ostajala ista? Zakaj naj bi bilo sonce, čeprav vselej novo, vendar za vse praktične smotre eno in isto sonce? Zakaj naj bi bila reka, kot Heraklit sam priznava, ista reka, čeprav v njej tečejo vselej druge vode? Prav v tej zvezi je Platon vpeljal svojo večno in idealno plan ustaljenih idej, s katerimi je, kot kaže, obenem menil neko ustvarjajočo realno idejo

(Real-idea.), začenjajočo vse stvari, in neko prvotno idealno shemo za vse stvari. Kakšna idealistična filozofija indijskega tipa bi utegnila reči, da je ta sila Šakti, ki jo imenujete Ogenj, zavest, ki s svojo energijo ohranja svojo prvotno shemo idej in temu ustrezne oblike stvari. A Heraklit nam daje drugačno razlago, ne docela zadovoljivo, a vendar globoko in polno sugestivne resnice; vsebina je v njegovih pozornost vzbujajočih stavkih o vojni in o pravici in o napetosti in o Furijah, zasledujočih prestopnika mer. Heraklit je prvi mislec, ki vidi svet povsem v pojmih Moči.

Kaj je narava tega spreminjanja? Prepir, *eris*, vojna, boj, *polemos*! Kaj je pravilo in rezultat vojne? Pravica. Kako deluje ta pravica? S pravo napetostjo in izravnanoostjo sil, ki povzroči harmonijo stvari in zato kakor menimo, njihovo ustaljenost. "Boj je oče in kralj vseh." "Vse stvari nastajajo po prepiru." "Vedeti, da je boj in prepir pravica," to so glede tega njegovi vodilni reki. Sprva ne uvidimo, zakaj naj bi bila izmenjava prepir; prej bi se zdela trgovanje. Prepir res obstaja, toda zakaj naj ne bi bilo tudi mirnega in dobrovoljnega izmenjavanja? Heraklit ne mara o tem nič slišati: nikakršnega miru! Strinjal bi se z modernim Nemcem²⁵, da je celo trgovina neki odsek Vojne. Res je tu trgovanje, zlato za blago, blago za zlato, a tudi samemu trgovanju in vsem njegovim okoliščinam vlada silna, in celo več, nasilna prisila vesoljnega Ognja. To je tisto, kar meni s Furijami, zasledujočimi sonce; "iz strahu pred Njim vleče veter ... in dirja smrt," pravi Upanišada. In vsa bitja venomer med seboj preizkušajo sile; s tem bojevanjem nastajajo, s tem se ohranjajo njihove mere. Vidimo, da ima prav; doumel je začetni aspekt vesoljske Narave. Tu je vse spopadanje sil in s tem spopadanjem, bojem, oklepanjem in spoprijemanjem stvari ne

---

²⁵ Pisano med prvo svetovno vojno.

le nastajajo, temveč se tudi ohranjajo. Karma? Zakon? Toda različni zakoni si nasprotujejo in se merijo in z njihovo napetostjo se ohranja ravnotežje sveta. Karma? To je na silo oprta pravičnost nekakšne večne prisiljujoče Moči, to so Furijske, ki nas preganjajo, če prestopimo svoje mere.

Vojna, izjavlja Heraklit, ni samo nepravičnost, kaotično nasilje; je pravica, četudi nasilna pravica, edina možna vrsta pravice. Zopet, s tega gledišča vidimo, da ima prav. Po potrošeni energiji in njeni vrednosti bodo določeni rezultati, in kjer se dve sili srečata, trošenje energije pomeni preizkus moči. Ali naj torej nagrade ne bi pripadale močnemu v skladu z njegovo močjo in slabotnemu v skladu z njegovo slabostjo? Tak je vsaj na svetu, primarni zakon, četudi s pridržkom, da močni pomagajo šibkim, kar navsezadnje ni nujno nekakšna nepravičnost ali kršitev mer, vzlic Nietzscheju in Heraklitu. In ali ni navsezadnje včasih za slabostjo ogromna moč, ko je prav moč pritiskanja na zatirane ta, ki prinese svojo strahotno reakcijo, sprožitev loka, Zeus, večni Ogenj, ohranjajoč svoje mere?

Vojna obstaja ne le med bitjem in bitjem, silo in silo, temveč obstaja tudi v notranjosti vsakega bitja in sile večno nasprotovanje, napetost nasprotij. In prav ta napetost ustvarja ravnotežje, potrebno za harmonijo. Skladje torej obstaja, saj je po svojem izidu kozmos sam neko skladje; vendar pa je tako zato, ker je po svojem procesu vojna, napetost, nasprotovanje, uravnoteženost večnih nasprotij. Resnični mir ni mogoč, razen če z mirom menite kakšno stabilno napetost in ravnotežje moči med sovražnimi silami, medsebojno nevtralizacijo vseh prekomernosti. Mir ne more ustvariti in ne more vzdrževati nobene stvari, in Homerjeva molitev, naj bi vojna izginila izmed bogov in ljudi, je pošasten nesmisel, saj bi to pomenilo konec sveta. Možen je pač periodičen konec, ki pa ne pride z mirom ali s pomirjenjem, marveč z zatonom sveta v požaru, z napadom

Ognja, *to pur epelthon*, z ognjeno sodbo in obsodbo. Sila je ustvarila svet, Sila je svet, Sila s svojim nasiljem ohranja svet, Sila bo tudi končala svet, – ter ga vekomaj poustvarjala.

VI.

Heraklit je prvi in najbolj dosledni učitelj zakona relativnosti; ta je logični rezultat njegovih temeljnih filozofskih pojmovanj. Ker je vse eno v svojem bitju in mnogotero v svojem nastajanju, torej sledi, da vse stvari morajo biti eno v svojem bistvu. Noč in dan, življenje in smrt, dobro in zlo so lahko le različni obrazi ene in iste absolutne resničnosti. Življenje in smrt sta dejansko eno in z raznih gledišč moremo bodisi reči, da je vse umiranje, in ni nič drugega kot proces in sprememba življenja ali pa da vse življenje ni nič drugega kot dejavnost smrti. V resnici sta oba ena sama energija, katere učinkovanje nam kaže dvojnost obrazov. Z enega gledišča sploh ne obstajamo, saj je naš obstoj le stalno menjavanje energije; z drugega pa obstajamo, ker je bitje v nas vselej isto in vzdruje našo skrivno identičnost. Prav tako lahko govorimo o kakšni stvari kot o dobri in zli, pravični ali nepravični, lepi ali odurni samo s kakšnega povsem relativnega gledišča, zato ker vzamemo neko posebno stališče ali ker imamo pred očmi kakšen praktičen smoter ali začasno veljaven odnos. Naj damo primer morja, "najbolj čiste in najbolj nečiste vode," izvrstne prvine za ribe, a za človeka

ostudne in nepitne. In mar to ne drži za vse stvari - čeprav so v resnici vselej iste, navzamejo svoje kakovosti in lastnosti zaradi našega položaja v vesolju nastajanja in zaradi narave našega zrenja in ustroja našega uma. Vse stvari se v krogu vračajo k večni enotnosti in so isto na svojem začetku in koncu; samo v loku nastajanja se menjavajo same v sebi in razlikujejo druga od druge in tam nimajo nič absolutnega druga za drugo. Noč in dan sta isto; samo narava našega vida in naš položaj na zemlji in odnos Zemlje in Sonca povzročajo razliko. Kar je za nas dan, je za druge noč. Zaradi tega poudarjanja relativnosti dobrega in zlega o Heraklitu menijo, da je izpovedoval neko vrsto nadmoralnosti. Vendar je dobro, da si skrbno ogledamo, kaj ta Heraklitova nadmoralnost v resnici pomeni. Heraklit ne zanika obstoja nečesa absolutnega; a po njegovem je absolutno treba najti v Enem, v Božanskem – ne v bogovih, temveč v edinem najvišjem Božanstvu, Ognju. Očitali so mu, da Bogu pripisuje relativnost, zato ker pravi, da prvo počelo pristaja in vendarle ne pristaja, da bi mu pravili Zeus. A to gotovo kaže docela zgrešeno umevanje Heraklita. Ime Zeus izraža samo relativno človeško idejo o Božanstvu; zato torej vtem, ko sicer Bog sprejema to ime, z njim nikakor ni vezan ali po njem omejen. Vsi naši pojmi o Njem so delni in relativni: "Vsakdo ga imenuje tako, kot se mu zdi." To ni nič več in nič manj kot resnica, oznanjena v Vedah: "Enemu bivajočemu dajejo modri mnoga imena." Brahman pristaja, da ga imenujemo Višnu, in vendarle ne pristaja, zato ker je tudi Brahma in Mahešvar in vsi bogovi in svet in vsa počela in vse, kar je, pa vendar ni nobena vseh teh stvari *neti neti*. Kakor se mu ljudje približajo, tako jih sprejme. Toda tako za Heraklita kakor za vedantinca je Eno absolutno.

To je povsem očitno iz vseh njegovih rekov; dan in noč, dobro in zlo sta eno, ker sta to Eno v svojem bistvu in ker se v Enem zgubijo razločki, ki jih med njima delamo mi. Obstaja

neka Beseda, neki Razum v vseh stvareh, neki Logos, in ta Razum je eden; samo ljudje z relativnostjo svoje umskosti ga spremenijo vsak v svoje lastno osebno mišljenje in način gledanja na stvari ter živijo v skladu s to spremenljivo relativnostjo. Iz tega sledi, da obstaja nekak absoluten, božanski način gledanja na stvari. "Za Boga so vse stvari dobre in pravične, toda ljudje imajo nekatere stvari za dobre, druge za nepravične." Torej obstaja neko absolutno dobro, absolutna lepota, absolutna pravica, in vse stvari so le relativni izrazi tega. V svetu obstaja božanski red; vsaka stvar izpolnjuje svojo naravo v skladu s svojim mestom v tem redu in je na svojem mestu in simetriji v samoedinem Razumu stvari dobra, pravična in lepa ravno zato, ker izpolnjuje ta Razum v skladu z večnimi merami. Nekateri utegnejo na primer gledati na svetovno vojno kakor na zlo, golo strahoto klanja, drugim pa se utegne zaradi novih monosti, ki jih odpre človeštvu, dozdevati nekaj dobrega. Je hkrati dobra in zla. A to je relativno gledanje; v svoji celoti, v tem, da v vsaki in v vseh svojih okoliščinah izpolnjuje božanski smoter, ko se v širnem razumu stvari izvršuje božanska pravica, božanska sila, je z absolutne razgledne točke dobra in tudi pravična – a za Boga, ne za človeka.

Ali torej sledi, da relativno gledišče nima nobene veljavnosti? Niti za hip. Prav nasprotno. Relativno gledišče mora biti izraz božanske Postave, primerno vsaki miselnosti v skladu s tem, kar je potrebno za njeno naravo in položaj. Heraklit to pove brez ovinkov: "Vse človeške postave hrani ena, božanska." Ta stavek bi moral biti povsem dovolj, da Heraklita obrani obtožbe, da je bil antinomist. Res je, nobena človeška postava ni absolutni izraz božanske pravice, vendar pa črpa svojo veljavnost, svojo odobritev iz tega in je veljavna za svoj namen; na svojem mestu, ob svojem pravem času ni brez svoje relativne potrebnosti. Čeprav se človeški pojmi dobrega in pravičnosti spremi-

njajo v menjavah nastajanja, vendar človeško dobro in človeška pravica dalje vztrajata v toku stvari, ohranjata neko mero. Heraklit dopušča relativna merila, toda kot mislec jih je primoran preseči. Vse je obenem eno in mnogotero, absolutno in relativno, in vsi odnosi med drugimi so relativnosti, vendar jih hrani, utemeljuje in vzdržuje v njih tisto, kar je absolutno.

VII.

Te Heraklitove misli, ki sem jih dosedaj poudarjal, so splošne, filozofske, metafizične; bežno pogledajo tiste prve resnice bivanja, *devanam prathama vratani*²⁶, ki jih filozofija išče najprej, ker so ključ do vseh drugih resnic. A kakšen je njihov praktični učinek na človeško življenje in teženje? Kajti navsezadnje je resnična vrednost filozofije za človeka v tem, da mu pojasni in osvetli naravo njegovega bitja, principe njegove psihologije, njegove odnose s svetom in z Bogom, stalne, utrjene linije ali široke možnosti njegove usode. Slabost večine evropske filozofije – ne antične filozofije – je ravno v tem, da živi preveč v oblakih in da preveč izključno išče čisto metafizično resnico zaradi nje same po sebi; zato je bila vse doslej nekoliko jalova, ker je preveč posredno vplivala na življenje. Velika odlika Nietzscheja med nedavnimi evropskimi misleci je ravno v tem, da je v filozofijo spet prinesel nekaj nekdanjega dinamizma in praktične sile, čeprav je morda pod pritiskom te težnje preveč zanemarljivo dialektično in metafizično plat filozofskega mišljenja.

---

²⁶ Prvi zakoni delovanja bogov. Op. avt

Kajpada, pri iskanju Resnice nam jo je treba najprej iskati zaradi nje same po sebi in ne začenjati s kakšnim vnaprej zamišljenim praktičnim smotrom in vnaprejšnjo pristranostjo, ki bi izkrivila naše nepristransko gledanje na stvari; toda ko je Resnica odkrita, postane nenavadno pomembno, v čem to zadeva življenje in dejansko upravičuje trud, ki smo ga porabili za naše raziskovanje). Indijska filozofija je vselej razumela svojo dvojno funkcijo: Resnico je iskala ne samo zaradi intelektualnega užitka ali zato, ker je to naravna *dharma*, razuma, temveč da bi spoznala, na kakšen način je človeku mogoče živeti v skladu z Resnico ali si prizadevati za Resnico; od tod njen globok vpliv na religijo, socialne ideje, vsakdanje življenje ljudstva, njen ogromen dinamični vpliv na miselnost in dejanja indijskega ljudstva.

Grški misleci, Pitagora, Sokrat, Platon, stoiki in epikurejci so prav tako imeli ta praktični cilj in dinamično silo, vendar sta delovala samo na kulturno razvito peščico. Temu je bilo tako zato, ker je grška filozofija izgubila svojo nekdanjo povezanost in sorodnost z mistiki in se ločila od ljudskega verovanja; toda podobno kakor običajno samo filozofija lahko prosvetli religijo in jo reši pred praznoverjem, surovostjo in nevednostjo, prav tako more samo religija, izvzemajoč drobno peščico, dati duhovno strast in učinkovito silo filozofiji in jo rešiti pred tem, da bi ostala breztelesna, abstraktna in jalova. Za obe je nesreča, kadar se tidve božanski sestri ločita druga od druge.

Toda ko iščemo med Heraklitovimi izreki, kako bi se dale v človeškem življenju uporabiti njegove velike temeljne misli, smo razočarani. Daje nam prav malo neposrednega vodstva in nam v glavnem prepušča, da sami izvlečemo svojo korist iz prenasičenega obilja njegovih prvih idej. To, čemur bi mogli reči njegovo aristokratsko gledanje na življenje, bi morebiti lahko imeli za moralni rezultat njegovega filozofskega pojmovanja, da

je Moč narava prvotnega počela. Pravi nam, da so mnogi slabi in redki dobri in da je zanj eden enakovreden tisočem, če je najboljši. Moč znanja, moč značaja – značaj, nam pravi, to je človekova božanska sila –, moč in odličnost na splošno sta tisti stvari, ki obveljata v človeškem življenju in sta nad vse dragoceni, in te stvari so v svoji visoki in čisti meri redkost med ljudmi, težavni dosežek maloštevilnih. Iz tega, kar je v tem, kar pove, dovolj resnično, bi mogli izvesti neko socialno in politično filozofijo. A demokrat bi prav lahko odgovoril, da, če v enem človeku ali v peščici obstajajo izvrstna, zgoščena vrlina, znanje in sila, v mnogih prav tako obstajajo razpršena vrlina, znanje in sila, ki delujejo kolektivno in ki lahko odtehtajo in presežejo izolirane ali redke odličnosti. Če so, kot je enako zatrjevala stara indijska misel, kralj, modri ali najboljši sam Višnu, in to v takšni meri, v kakršni običajni človek, *prakrito džanah*, ne more trditi, da je, je Višnu prav tako tudi "peterica", gruča, ljudstvo. Božansko je tudi *samasti* prav tako kakor *vjasti*, razkrivajoč se v skupnosti prav tako kakor v posamezniku, in pravica, ki jo Heraklit poudarja, terja, da naj imata oba svoj učinek in svojo vrednost; dejansko sta medsebojno odvisna in drug od drugega črpata za uresničevanje svojih odlik.

Drugi Heraklitovi reki so dovolj zanimivi, kakor na primer, ko zatrjuje božansko prvino v človeških postavah – in to je tudi globoka in plodna misel. Njegovi pogledi na ljudsko vero so zanimivi, vendar se gibljejo na površju in nas celo na površju ne peljejo daleč. Z nasilnim zaničevanjem zavrača tedanjo izprijenost starih mističnih obrazcev in se od njih odvrne k resničnim misterijem, misterijem Narave in našega bitja, te Narave, ki, kakor pravi, rada ostaja skrita, je polna skrivnosti, vselej okul--tna. To je znamenje, da je bilo izročilo in znanje zgodnjih mistikov izgubljeno, da je duhovni smisel izginil iz njihovih simbolov, podobno kot v vedski Indiji, vendar pa v Grčiji ni prišlo

do novega in mogočnega gibanja, ki bi jih moglo, tako kot v Indiji, nadomestiti z novimi prisposodobami, z novimi, bolj filozofskimi formulacijami njihovih skritih resnic, novimi disciplinami, šolami Joge²⁷ Prišlo je do poizkusov, na primer pri Pitagori; toda Grčija je na splošno sledila obratu, ki ga je dal Heraklit. Razvila je čaščenje razuma in pustila, da so ostanki stare okultne religije postali svečano praznoverje in konvencionalen pomp.

Dvojno zanimivo je njegovo obsojanje živalskih žrtev; to je, nam pravi, prazen poskus očiščevanja s tem, da zamažemo samega sebe s krvjo, kakor da bi hoteli očistiti blatne noge z blatom. Tu vidimo enako upiranje prastari in vsesplošni religiozni praksi, kakor je bilo tisto, ki je v Indiji uničilo žrtvovalni sistem vedске religije²⁸ – čeprav Budov veliki vzgib sočutja v Heraklitovi pameti ni bil navzoč: kajti usmiljenje med starimi mediteranskimi rasami ne bi bilo nikoli moglo postati mogočno gibalo. A Heraklitov jezik nam kaže, da starodavni sistem žrtvovanja v Grčiji in v Indiji ni bil samo barbarska spravna daritev divjim božanstvom, kakor narobe sklepa moderno preučevanje; imelo je psihološki pomen, bilo je očiščevanje duše prav tako kot priprošnja višjim in podpornim močem za naklonjenost, in je bilo tako po vsej verjetnosti mistično in simbolično; zakaj očiščevanje je bilo, kot vemo, ena izmed vodilnih idej starodavnih Misterijev. V Indiji Gite, v razvoju judovstva po pre-rokih in Jezusu je bila, vtem ko so odvrčali od starih fizičnih simbolov in še posebej od krvnih obredov, psihološka ideja žr-

---

²⁷ Tako kot se je zgodilo v času Upanišad in potlej v času Bhagavadgite in spet kasneje v času raznih posebnih šol joge in filozofije in zlasti v času puran in tantrе in še kasneje.

²⁸ Torej religije v času nastanka Ved, ki je po Šri Aurobindu ni prav istovetiti s samimi Vedami, ki poleg svojega eksoteričnega pomena vsebujejo tudi globlji in skriti ezoterični smisel.

ve rešena, še bolj poudarjena in opremljena z bolj subtilnimi prispodobami, kot so na primer krščanska Evharistija in darovi častilcev v šivaističnih ali v višnuističnih templjih²⁹. Grčija s svojo racionalno naravnostjo in svojim nezadostnim religioznim čutom pa ni bila sposobna rešiti svoje religije; težila je k tisti ostri razcepljenosti med filozofijo in znanostjo na eni strani in religijo na drugi, ki je bila vse doslej tako svojska značilnost evropske pameti. Tudi tu je bil Heraklit, podobno kakor v tako mnogih drugih smereh, predhodnik, naznačevalec naravne nagnjenosti zahodne misli.

Enako opazno je njegovo obsojanje čaščenja idolov, eno najzgodnejših v človeški zgodovini – "Kdor moli k neki podobi, ta žlobudra kamnitemu zidu." Nestrpna nasilnost tega protestnega racionalizma in pozitivizma spet dela Heraklita predhodnika cele smeri v gibanju človeškega uma. To resda ni religiozen protest, kakršen je bil na primer Mohamedov protest zoper naturalistično, pogansko in idolatristično mnogoboštvo Arabcev ali protest protestantov proti estetskemu in čustvenemu čaščenju svetnikov v Katoliški cerkvi ter proti čaščenju Marije in uporabi podob in podrobno izdelanega obredja; njegov motiv je filozofski, racionalen, psihološki.

Res Heraklit ni bil čisti racionalist. Verjame v bogove, toda kot psihološke navzočnosti, kozmične moči, in je preveč nestrpen do grobe fizične podobe, njenega dominiranja čutom, njenega zatamnjevanja psihološkega pomena božanstev, da bi uvidel, da se častilec z molitvijo ne obrača h kamnu, temveč k tisti božanski osebi, ki je ponazorjena v kamnu. Omembe vredno je, da je v svojem pojmovanju bogov soroden starim vedskim vidcem, čeprav po svojem temperamentu ni nikakršen religiozni mistik. Vedska religija je, kakor kaže, izključevala fizične podo

---

²⁹ Ti darovi so ponavadi cvetje, sadeži ali posebej pripravljena hrana ipd.

be; protestni gibanji džajnzima in budizma³⁰ sta bodisi vpeljali ali pa vsaj popularizirali in vsesplošno razširili čaščenje podob v Indiji. Tudi tu Heraklit pripravlja pot za uničenje stare religije, vladavino čiste filozofije in razuma in tisto praznino, ki jo je napolnilo krščanstvo; človek namreč ne more živeti samo z razumom. Ko je bilo prepozno, je bil storjen poskus, da bi se spet poduhovila stara religija, in prišlo je do znamenitega prizadevanja Julijana³¹ in Libanija³², da bi vzpostavila prenovljeno poganstvo zoper krščanstvo, ki je tedaj zmagovalo; toda poskus je bil vse preveč breztelesen, vse preveč zgolj filozofski, brez dinamične moči religioznega duha. Evropa je pokončala svoja stara prepričanja in verovanja, tako da jih ni bilo nič več mogoče rešiti in oživeti in se je morala po svojo religijo obrniti k Aziji³³. Tako torej Heraklit nima ničesar, kar bi nam mogel dati za splošno življenje človeka, razen namiga o aristokratskem principu v družbi in v politiki – in lahko opazimo, da je bilo to aristokratsko nagnjenje zelo močno pri skorajda vseh kasnejših grških filozofih. V religiji je njegov vpliv težil k uničenju starega verovanja, ne da bi na njegovo mesto učinkovito postavil karkoli globljega; čeprav sam ni bil čisti racionalist, je vendar pripravil pot filozofskemu racionalizmu. Toda celo brez religije nam tudi sama filozofija lahko vsaj malo posveti v duhovno usodo človeka, da nekaj upanja v neskončno, kak ideal popolnosti, za katerega se lahko trudimo in prizadevamo. Platon, na

---

³⁰ Dvoje verskih gibanj oz. verstev, ki sta se v Indiji začeli nekako istočasno, v 6.sto letju pr. n. št., in ki sta nasprotovali starim vedskim oblikam religije.

³¹ Flavius Claudius Julianus (331-363 n.št.), imenovan Julijan Apostata, rimski cesar (361-363), ki je poskušal znova oživeti staro pogansko vero.

³² Libanius (4.st.n.št.), eno izmed dveh vodilnih imen v zgodovini antične vzgoje (drugo je bil Themistius). Bil je grški retorik, ki je vodil slovito šolo v svoji rodni Antiohiji. Zavzemajoč se za poganstvo, v svojih ohranjenih spisih komajda daje kakšen namig, da obstajajo tudi takšne stvari kot krščanstvo ali latinski jezik, ki ju je imel za barbarska.

³³ Pomnimo namreč, da je krščanstvo prišlo iz Azije.

katerega je vplival Heraklit, je to poskušal storiti za nas; njegovo mišljenje je iskalo Boga, poskušalo doumeti ideal, gojilo upanje v popolno človeško drubo. Vemo, kako so neoplatoniki pod vplivom Vzhoda razvili njegove ideje in kakšen učinek so imele na krščanstvo. Stoiki, še bolj neposredni Heraklitovi intelektualni potomci, so prišli do zelo znamenitih in plodnih idej o človeških možnostih in do zelo mogočne psihološke discipline – kot bi dejali v Indiji, joga –, s katero so upali uresničiti svoj ideal. A kaj nam lahko da sam Heraklit? Nič neposrednega; sami zase moramo zbrati, karkoli pač moremo, iz njegovih prvih principov in iz njegovih skrivnostnih stavkov.

V antičnih časih so Heraklita imeli za črnogledega misleca in res imamo enega ali dva njegova reka, iz katerih lahko, če hočemo, izpeljemo stari ničevi evangelij o ničevosti stvari. Čas, pravi Heraklit, kakor otrok igra damo in kratkočasi samega sebe s figurami, postavljajoč gradove na morskem nabrežju, le da jih spet poruši. Če je to zadnja beseda, sta ves človeški trud in teženje ničeva. Toda od kakšnega temeljnega filozofskega pojmovanja je odvisen ta ostrašujoči stavek? Vse je odvisno od tega; samo po sebi je to namreč zgolj izpoved dejstva, ki je povsem očitno: spremenljivosti stvari in ponavljajoče se minljivosti oblik. Toda če so principi, ki se izražajo v oblikah, večni ali če je v stvareh neki Duh, ki mu na kak način služijo vse te spremembe in zaporedni obrati Časa, in če ta Duh prebiva v človeškem bitju kot nesmrtna in neskončna moč njegove duše, ne pride do sklepa o ničevosti sveta ali ničevosti človeškega bivanja, razen seveda takrat, če je prvotni in večni princip Ognja res čisto fizična sila ali substanca. Ker v tem primeru mora vsa velika igra in trud zavesti v nas utoniti in se razbliniti v to, v našem bitju ne more biti nikakršne trajne duhovne vrednosti, še manj pa v naših delih. Vendar smo videli, da Heraklitov Ogenj ne more biti povsem fizičen ali nezavesten princip. Ali potem

meni, da je vse naše bivanje zgolj neprenehno izpremenljivo. Nastajanje, igra oziroma Lila, ki nima v sebi nobenega smotra razen igranja in nobenega drugega cilja, kot da je vsa vesoljna dejavnost obtožena ničevosti z vrnitvijo v nerazločljivo enotnost prvotne substance ali počela? Kajti celo če to počelo, to Eno, h kateremu se povrača množstvo, ni samo fizično ali če v resnici sploh ni fizično, temveč duhovno, še vedno lahko, tako kot majavadinci, zatrujemo ničevost sveta in našega človeškega bivanja, ravno zato, ker svet ni več in naš človeški obstoj nima nobenega drugega končnega smotra, kot da se sam odpravi, zatem ko so bili vsi njegovi časni interesi in smotri obsojeni ničevosti in neresničnosti. Ali nam torej to, da en absolutni Ogenj obsodi svet, izpričuje, da so vse časne in relativne vrednote oziroma vrednosti Mnogoterega ničeve?

To je eden izmed načinov, kako lahko razumevamo Heraklitovo misel. Njegova ideja, da se vse stvari rodijo iz vojne in da obstajajo po prepiru, bi lahko, ko bi stala sama zase, peljala do tega, da bi sprejeli ta sklep, četudi on sam ne bi na jasen način prišel do njega. Zakaj če je vse nenehno spopadanje sil in njegov najboljši obraz zgolj nasilna pravica in je najvišje skladje samo napetost nasprotij brez kakršne koli nade v neko božansko spravo in je njegov konec obsodba in opustošenje z večnim Ognjem, so vsa naša idealna upanja in teženja povsem neumestna; nimajo temeljev na resnici stvari. Vendar ima Heraklitova misel še neko drugo plat. Res pravi, da vse stvari nastajajo "po prepiru", s spopadanjem sil, da jim vlada determinirajoča pravica vojne. V nadaljnjem pa pravi, da je vse popolnoma determinirano in usojeno. Toda kaj je potlej to, kar determinira? Pravica, ki jo prinaša spopadanje sil, ni usoda; sile, ki so v navzkrižju, res determinirajo, toda iz hipa v hip, v skladu s stalno spreminjajočim se ravnotežjem, ki ga lahko vselej modificira nastop novih sil. Če so stvari vnaprej določene, če jim vlada

nekakšna neizbežna usoda, mora za tem konfliktom obstajati kakšna moč, ki jih determinira, trdno določi njihove mere. Kaj je ta moč? Heraklit nam pove; resda vse nastane po prepiru, vendar pa tudi vse stvari nastajajo po Razumu, *kat erin*, a tudi *kata ton logon*. Kaj je ta Logos? Ni neki nezavesten razum v stvareh, zakaj njegov Ogenj ni samo nezavestna sila, marveč je Zeus in večnost. Ogenj, Zeus je Sila, vendar je tudi Inteligenca; recimo tedaj, da je prav inteligentna Sila izvor in gospodarica stvari. Ta Logos pa po svoji naravi tudi ne more biti istoveten s človeškim razumom; kajti ta je samo individualno in zato relativno in delno presojanje in razumevanje, ki mu je možno dojeti le relativno resnico, ne pa resnične resnice stvari, Logos pa je en sam in vesoljen, torej absoluten razum, ki kombinira, upravlja in vodi vse relativnosti mnogoterega. Ali mar torej Philo³⁴ ni bil povsem upravičen, da je iz te ideje o inteligentni Sili, začenjajoči in vladajoči svet, o Zeusu in Ognju, izpeljal svojo interpretacijo Logosa kot "božanske dinamis, energije in samorazkrivanja Boga"? Možno je, da Heraklit tega ne bi tako izrekel, možno je, da ni videl vsega, kar vsebuje njegova misel, vendar pa ga dejansko vsebuje ta smisel, ko pridemo do dna njegovim različnim izrekom in jih povežemo v njihovih konsekvencah.

S tem se zelo približamo indijskemu pojmovanju Brahmana, vzroka, izvora in substance vseh stvari, absolutnega Bivanja, katerega narava je zavest *Čit*, nastopajoča kot Sila (*Tapas*, *Šakti*), in ki se giblje v svetu lastnega bitja kot Videc in Mislec, *kavir maniši*, in je kot imanentno Znanje-Volja v vseh, *vidžnja-namaja puruša*, ki je Gospod ali Božanstvo, *Iš*, *išvara*, *deva*, in je od večnih časov določil vse stvari v skladu z njihovo naravo; to so tiste Heraklitove "mere", ki se jih Sonce po sili mora držati

---

³⁴ Philo ali Philo Judaeus (ok. 20 pr. n. št. – ok. 50 n. št.), aleksandrijski judovski filozof. Njegovi nauki so imeli izreden vpliv tako na judovske kakor tudi na krščanske religiozne spise.

in o katerih je rekel: "Stvari so popolnoma determinirane." To Znanje-Volja je Logos. Stoiki so o njem govorili kot o semenskem, kličnem Logosu, *spermatikos*, poustvarjenem v zavestnih bitjih v obliki številnih kličnih Logosov; in to nas takoj spomni na vedantinskega *pradžnja - puruša* – najvišjo Inteligenco –, ki je Gospod in prebiva v spanjskem stanju in vsebuje vse stvari v klici zgoščene zavesti, ki se izpeljuje in izvršuje z zaznavami subtilnega Puruša, umskega Bitja. Vidž-njana je res zavest, ki ne vidi stvari tako kakor človeški razum v delih in kosih, v ločenih in sestavljenih odnosih, temveč v prvotnem razlogu in smislu njihovega obstajanja in zakonu njihovega obstoja, v njihovi bistveni in vseobsežni resnici; zato je to klični Logos, ustvarjalna in determinirajoča zavestna sila, ki deluje kot najvišja Inteligenca in Volja. Vedski videc jo je imenoval Zavest Resnice in je verjel, da bi se tudi ljudje lahko začeli zavedati s to Zavestjo Resnice in bi lahko vstopili v božanski Razum in Voljo in po Resnici postali nesmrtniki, *anthropoi athanatoi*³⁵.

Mar Heraklitova misel dopušča takšno upanje, kakor so ga imeli in ga s tako zmagoslavnim zaupanjem opevali v svojih himnah vedski vidci, ali pa celo daje osnovo za teženje k takšni ali drugačni vrsti božanske nadčloveškosti, kakor na primer k takšni, za kakršno so se s tako strogo resnostjo in zavzetostjo trudili njegovi učenci stoiki ali pa kakršna je ta, katere preveč nasilno in grobo upodobitev je izdelal Nietzsche, moderni Heraklit? Njegov izrek, da se človek prižge in ugasne podobno, kakor izgine luč v noč, je kaj vsakdanji in dosti oplašujoč. A to navsezadnje mogoče drži samo za navideznega človeka. Ali je

---

³⁵ Isto možnost nam v svoji razlagi sveta in smisla človeškega bivanja in evolucije (najcelotneje podani v delu "The Life Divine" "Božansko življenje") kaže in še posebej poudarja Šri Aurobindo, ki to ustvarjalno in vseopredeljujočo zavestno silo prav tako imenuje Zavest Resnice ali gnoza ali na kratko "nadum" (supermind) ali nadumska zavest.

za človeka mogoče, da bi v svojem nastajanju zvečal svoje sedanje utrjene mere? Ali mu je mogoče, da bi povzdignil svoj mentalni, relativni, individualni razum k neposrednemu občevanju z božanskim in absolutnim razumom oziroma k neposredni udeležbi v njem? Da bi navdahnili in zvišali vrednosti svoje človeške sile v višje vrednosti božanske sile? Da bi se kot bogovi začel zavedati absolutnega dobrega in absolutne lepote? Da bi povzdignil to smrtno k naravi nesmrtnosti? Poleg Heraklitove melanholične podobe človeške minljivosti imamo obenem njegov znameniti skrivnostni stavek "Bogovi so smrtniki, ljudje nesmrtniki", ki bi, če ga vzamemo dobesedno, lahko pomenil, da so bogovi moči, ki propadejo in zamenjujejo druga drugo, in da je le človekova duša nesmrtna. Toda ta stavek mora imeti vsaj ta pomen, da je v človeku za njegovo zunanjo minljivostjo nesmrtni duh. Imamo tudi njegov izrek: "Ne moreš najti mej duše," in prav tako imamo najglobljega izmed vseh Heraklitovih rekov: "Kraljestvo pa je otroka." Če je v svojem resničnem bitju človek neskončen, nesmrten duh, gotovo ni prav nikakršnega razloga, zakaj naj bi se ne zbudil k svoji nesmrtnosti, vzdignil k zavesti vesoljnega, enega in absolutnega in ival v neki višji samouresničitvi. "Iskal sem samega sebe," pravi Heraklit; in kaj je to, kar je našel?

Vendar obstaja velika vrzel in hiba bodisi v njegovem poznavanju samih stvari ali pa v njegovem poznavanju človekovega jaza. Vidimo, v kako številnih smereh je globoko slutče Heraklitovo oko predvidelo najobsenejša in najgloblja posplošenja znanosti in filozofije in kako celo njegove bolj površinske misli nakazujejo poznejše mogočne tendence zahodnega uma, in prav tako, kako so nekatere izmed njegovih idej vplivale na tako globoke in plodne mislece, kakor so bili Platon, stoiki, neoplatoniki. A tudi v svoji hibi je Heraklit znanilec, saj le-ta ilustrira veliko pomanjkljivost kasnejše evropske misli,

vsaj tiste, na katero niso imela globokega vpliva azijska verstva ali pa azijski mysticizem. Poskušal sem pokazati, kako pogosto se Heraklitova misel dotika vedске in vedantinske misli in je z njo skoraj identična. Toda njegovo znanje o tem, kaj je resnica stvari, se je ustavilo z vizijo vesoljnega razuma in vesoljne sile; kaže, da je povzel princip stvari v teh dveh prvih izrazih, aspektu zavesti in aspektu moči, najvišji inteligenci in najvišji energiji. Oko indijske misli je videlo še tretji obraz Jaza in Brahmana; poleg vesoljne zavesti, dejavne v božanskem znanju, poleg vesoljne sile, dejavne v božanski volji, je videlo tudi vesoljno slast, dejavno v božanski radosti in ljubezni. Evropska misel, sledeč smeri Heraklitovega mišljenja, si je za svoje temeljno izhodišče izbrala razum in silo in ju napravila za principa, h katerih izpolnitvi mora težiti naše bitje. Sila je prvi obraz sveta, vojna, spopadanje energij; drugi obraz, razum, vznikne iz te pojavnosti sile, v kateri je sprva skrit, in se razkrije kot neke vrste pravičnost, neka določena harmonija, neka določajoča inteligenca in razum v stvareh; tretji obraz je še globlja skrivnost zadaj za tema dvema, vesoljna slast, ljubezen, lepota, ki more, povzemajoč druga dva, vzpostaviti nekaj višjega kot pravico, boljšega kot harmonijo in bolj resničnega kot razum - edinost in blaženost, ekstazo našega izpolnjenega obstoja³⁶. Zahodna misel je videla le dva nižja obraza te zadnje skrivne moči, užitek in estetsko lepoto; zgrešila pa je duhovno lepoto in duhovno slast. Zato Evropa nikoli ni zmogla razviti kakšne mogočne lastne religije; morala se je obračati k Aziji. Znanost se polasti mer in uporabnosti Sile; racionalna filozofija sledi razumu do njegovih zadnjih tančin; navdahnjena filozofija³⁷ in religija pa lahko posežeta po najvišji skrivnosti, *uttamam rahas*

---

³⁶ To, čemur indijska misel ali duhovno izkustvo pravi Ananda, se pravi, bitni princip slasti in blaženosti, ki je sama narava neskončnega in transcendentnega bivanja.

³⁷ Kot so npr. razne velike smeri indijske filozofije ali kitajski taoizem.

jam. Heraklit bi bil to skoraj lahko uvidel, ko bi popeljal svojo vizijo nekoliko dalje. Sila sama po sebi lahko proizvede samo ravnotežje sil, spor in prepir, ki je pravica; v tem prepiru prihaja do stalnega zamenjavanja, in ko se uvidi potreba po zamenjavanju, se pojavi možnost prikrivanja in nadomeščanja vojne z razumom kot določajočim principom tega menjavanja. To je človekovo drugo poskušanje in iskanje, katerega možnosti Heraklit ni jasno uvidel. Od zamenjavanja se lahko povzpemo k najvišji možni ideji medsebojnega izmenjavanja, vzajemne odvisnosti samodajanja kot skrite skrivnosti življenja³⁸; iz tega pa lahko raste moč Ljubezni, izrinjajoče prepir in presegajoče hladno ravnotežje razuma. Tam so vrata božanske ekstaze. Heraklit ni mogel uvideti tega, in vendarle se njegov izrek o kraljestvu otroka dotakne, skoraj doseje jedro skrivnosti. To kraljestvo je namreč očitno duhovno, to je krona, gospostvo, ki ga doseže izpopolnjeni človek; popolni človek pa je božanski otrok! Je duša, ki se zbudi k božanski igri, jo sprejme brez pridržkov ali strahu, se v duhovni čistosti izroči Božanskemu, dopusti, da je skrbi polna in nespokojna sila človeka osvoboje- na skrbi in bridkosti in da postane radostna igra božanske Volje, da tisto božansko znanje, ki je za Grka, človeka razuma, norost, zamenja njegov relativni in spotikavi razum, in da se mučno iskanje užitkov v spono ujete umskosti izgubi in sprosti v spontanosti božanske Anande; "zakaj takih je nebeško kraljestvo"³⁹. Paramahansa, osvobojeni človek, je v svoji duši *balavat*, prav kot bi bil otrok.

---

³⁸ To je skrivnost, ki jo učijo razne duhovne filozofije in skoraj vse najgloblje religije. Prim. Bhagavadgito III, 9-16.

³⁹ Evangelij po Mateju, Mt 19, 14.

Slovarček manj znanih imen in izrazov

Vsi tuji izrazi, katerih izvor ni posebej označen, so iz sanskrta Sanskrtski izrazi so zapisani približno tako, kot bi jih izgovarjali v slovenščini.

advajtin, advajtinec - predstavnik advajta oziroma nedualistične vedante, se pravi, tistih oblik indijske duhovnosti ali filozofije, ki trdijo, da je vse eno samo bitje, Brahman, in da je temeljna resničnost sveta ta enost, mnoštvo pa le izveden pojav ali samo slepilo, maja.

agni - ogenj; božanstvo ognja; simbolično pa božanska volja, popolno navdahnjena od božanske Modrosti in eno z njo, dejavna in izvajalna moč Zavesti Resnice ali naduma (gl pod Vidžnjana)

amoibe (gr.) - spreminjanje; zakon menjave in izmenjave

ananda - blaženost, slast, nebeška sreča, duhovna ekstaza; bitno počelo slasti, ki je sama narava neskončnega in transcendentnega, vsepresežnega bivanja anthropoičen

athanatoi (gr.) - ljudje (ki so) nesmrtniki

antinomija (gr.) - medsebojno nasprotovanje različnih zakonov oziroma zakonitosti

antinomist (gr.) - nekdo, ki trdi, da za človekovo odrešitev ni potrebna poslušnost moralni postavi

antiteza (gr.) - kontrast ali nasprotje misli

apeiron (gr.) - brezkončen, brezmejen, neizmeren; eter ali brezkončni prostor

asti hi ekam - saj je to Eno

atma eva abhut sarvani bhutani - to, kar obstaja samo po sebi (samoobstajajoče), je postalo vsa ta nastajanja (Iša upanišada 7)

Atman (atman) - Jaz; Duh; prvobitna in bitna narava naše-ga bitja in bivanja

balavat - kot otrok

bhakti marga (bhaktimarga), pot bhakti - pot ljubezni do Božanskega in vdanega čaščenja

Bog, Božansko - najvišje Bitje, najvišja Resnica; to, iz česar vse izhaja, v čemer vse živi in k čemur se vse vrača; indijski Brahman, se pravi, večna, neskončna Bit vsega, kar je

Brahma - (v Puranah) ustvarjalno božanstvo, eno izmed božanske trojice (Brahma-Višnu- Šiva)

Brahman - (v Vedanti) Resničnost; Večno; Absolutno; Duh; Najvišje Bitje; Samoedino, razen katerega ne obstaja nič drugega; samoedina Realnost, ki ni le duhovna, materialna in zavestna substanca vseh idej in sil in oblik veselja, temveč tudi njihov izvor, opora in uživalec, kozmični in nadkozmični Duh

buddhi - inteligenca-volja; intelekt; razum; misleči um

četas - zavestno srce

čit - zavest

čitta - umska snov, splošna tvarina umske zavesti; "srce in um"

dakšina marga - desna pot v tantri, pot Znanja; Narava v človeku, ki osvobaja sama sebe s pravim razlikovanjem pri uporabljanju svojih lastnih energij

daršana - zrenje, pogled; šest sistemov ortodoksne indijske filozofije: purva-mimamsa, uttara-mimamsa ali vedanta, nyaya, vaišešika ali samkhja, joga

deva - bog, božanstvo; Bog, Božanstvo, Božansko

devanam prathama vratani - prvi zakoni delovanja bogov

dharma - Zakon; zakon bitja; merilo Resnice; pravilo ali zakon delovanja

dinamis (dynamis) (gr.) - moč, sila

Duh - večna, neskončna in neuničljiva Resničnost, presega-joča vsa čutna izkustva in tudi vse mišljenje in vse pojmovne opredelitve, toda dostopna neposrednemu doživetju; temelj in bistvo vsega bivanja, hkrati pa nad vsem bivanjem (indijski Brahman ali Atman)

duhoven, duhovna, duhovno - nanašajoč se na duha ali na duhovno zavest

duša - neuničljivo jedro človeškega bitja, božanska iskra v človeku, katera po indijskem pojmovanju raste iz življenja v življenje in že po sami svoji naravi vselej teži k Dobremu, Lepemu in Resničnemu - k vsemu božanskemu in tudi vse preostalo bitje (um, življenje, telo) poskuša navajati k rasti v tej smeri

džagat - svet, vesolje; nenehno gibanje

džagatjam džagat - vesolje gibanja v vesoljnem gibanju

eris (gr.) - prepir, spor, boj, navzkrižje

esti gar hen (gr.) - saj je to Eno

involucija (lat.) - zavijanje, nasprotje od evolucije - razvijanja

Iša - Gospod

išvara - Gospod, Gospodar, Božansko, Bog, Bog kot Vladar

Jaz - človekov najgloblji, najvišji in najobsenejši ali resnični jaz, njegovo pravo, temeljno bitje, vedantski Atman

joga - združenost; združitev oz združenost duše z nesmrtnim bitjem, zavestjo in blaženostjo Božanskega; metodično prizadevanje za samoizpopolnitvijo z izražanjem potencialnosti, ki so latentne v bitju, in združitev človeškega posameznika z vesoljnim in transcendentnim bivanjem

Kapila - slovit indijski modrec, po izročilu ustanovitelj sankhja filozofije

karma - dejanje, delo, delovanje; moč, ki s svojo nepretrganostjo in svojim razvojem kot subjektivna in objektivna sila determinira naravo, monosti in mogoče razplete ponovnih obstojev duše

kata ton logon (gr.) - po razumu

kat erin (gr.) - po prepiru

kavirmanisi - Videc in Mislec

konflagracija (lat.) - v krščanskem pojmovanju konec ali zaton sveta v ognju sodnega dne

lila - igra; kozmična igra; zlasti v indijski višnuistični tradiciji razlagajo svet in stvarstvo kot zgolj neskončno božjo igro, lilo.

logos (gr.) - Beseda; (vesoljni) Razum; Znanje-Volja

Mahešvar - Vsemogočni Gospod; eno izmed imen Šive, božanstva v hindujski trojici, pokončevalca in prenavljalca sveta

maja - pojavna zavest; moč samozaslepljevanja v Brahmanu; slepilo

majavadin, majavadinec - ta, ki sledi majavadi, tisti varianti indijske nedualistične vedante, ki trdi, da je v luči višjega znanja edinole Brahman resničen in da je svet in vse pojavno vesolje zgolj maja, slepilo; glavni predstavnik te šole je bil slovit indijski filozof in svetnik Šankara (788-820)

mantra - sveti zlog ali ime ali mistični obrazec, intuitivna in navdahnjena ritmična beseda ali verz, ki ima v sebi posebno moč, da v človeku, ki ga ponavlja, vzbudi kakšno notranje, duhovno doživetje

Mitra - (v Vedah) Gospod ljubezni in harmonije

mula-prakrti - izvorna ali korenska energija (narava)

neti neti - ne to in ne ono (obrazec indijskih modrih, ko zatr-

jujejo, da Absolutno, Brahman, presega vse naše zaznave, predstave in vse mone pojmovne opredelitve)

nivritti - odmik nazaj in navznoter; odmaknjenost od dejavnosti; zavijanje duše v pasivnost

nous (gr.) - intelekt, razum

paramahansa - osvobojeni človek (dobesedno "najvišji labod" - labod je namreč v Indiji simbol osvobojene duše), duhovna osebnost visoke stopnje

parinama - evolutivno spreminjanje (iz prvotne tvarine ali energije)

physis (gr.) - priroda, narava

polemos (gr.) - vojna

pradhana - v sankhja filozofiji, baza, prva substanca, prvo stanje ali razporeditev snovi in njenega bistvenega počela

pradžnja - Jaz v globokem spanju (susupti), gospod in stvarnik stvari, Gospod Modrosti in Znanja

prakriti - narava; Sila Narave; izvajalna ali delujoča energija

prakrito džanah - običajni, navadni človek

pralaja - konec nekega cikla eonov; začasen razkroj neke vesoljne oblike bivanja in vseh individualnih oblik, ki se gibljejo v njenih kroženjih

pravritti - pomik navzven in naprej; zagon v delovanje in delo; evolucija (razvoj) duše v aktivnost

psyche (gr.) - duša

puraničen - nanašajoč se na purane, posebno vrsto indijskih svetih spisov, pisanih v laji in bolj moderni obliki sanskrta kot Vede in Upanišade in polnih legend in zgodb z globljim pomenom

puruša - Oseba; Zavestno Bitje; Zavestna Duša; Duša; esencialno bitje, podpirajoče igro prakriti

purve pitarah - zgodnji, pradavni očetje

Rig Veda - zbirka himen, najstarejši in najzanimivejši del Ved, poln skrivnih, težko dostopnih pomenov

riši - videc

samasti - skupnost

sankhja, tudi samkhja - eden izmed šestih ortodoksnih sistemov indijske filozofije

sarvabhutani - vsi obstoji, vse eksistence

sarvam khalu idam brahma - resnično, vse to, kar je, je Brahman

spermatikos (gr.) - semenski, porajevalen

svajambhu - to, kar obstaja samo po sebi, ali pa to, kar postaja samo po sebi, samoobstajajoče, samopostajajoče

Šakti - Energija, Sila, Moč, Volja; sama po sebi obstajajoča, sama po sebi poznavajoča, sama po sebi učinkovita Moč Božanskega, ki se izraža v delovanjih prakti

šuddhačitta - očiščena srčna zavest (gl. čitta)

tantra - indijski jogijski in filozofski sistem, ki je po svoji naravi sintetičen in ima za izhodišče veliko dinamično silo Narave, prakti, dušo Narave, Voljo v Moči, ki je na delu v vesolju. Tantrik časti Šakti, Božansko Silo kot Najvišje, metoda tantrične discipline pa je povzdigniti Naravo v človeku v razodeto moč duha.

tapas - "vročina", esencialni princip energije, sile, volje Štapa brahma - Energija Volje (tapas) je Brahman

tattva - tistost; temeljno kozmično počelo ali princip

to pur epelthon (gr.) - ogenj v svojem napredovanju (Heraclit 72)

Upanišade - stari indijski sveti spisi, zapisi spoznanj davnih indijskih vidcev in modrih

Upanišadski - nanašajoč se na Upanišade, pripadajoč upanišadam

uttamam rahasjam - najvišja skrivnost (gl. Bhagavadgito,

4.3)

vaju) - veter, dih; Vaju - božanstvo vetra, ki je v vedskem sistemu Gospodar Življenja, navdihovalec tega Diha ali dinamične energije, ki se ji pravi prana

vama marga - leva pot v tantri, "pot Anande", Narava v človeku, osvobajajoča samo sebe z radostnim sprejemanjem v vadenju in razvijanju svojih lastnih energij in prvin; vamamarga s posebnimi vajami in postopki skuša obrniti v sredstva rasti k Božanskemu tudi tiste sile in energije v človeški naravi (npr. uživanje v spolnosti, hrani, pijači ipd), ki jih imajo drugi sistemi joge za največjo oviro na poti

Varuna - (v Vedah) božanstvo kot vsepredirna Neizmernost in čistost Božanskega, predstavlja eterično čistost in oceansko širjavo neskončne Resnice

Vedanta - konec Ved ali Upanišade, stari indijski sveti spisi, podajajoči spoznanja davnih indijskih vidcev in modrih, eden glavnih virov večine poznejših oblik indijske duhovnosti, religije in filozofije; tudi ime za enega izmed šestih sistemov indijske ortodoksne filozofije (gl. pod "daršana") ali pa, širše, za vse tiste šole indijske misli in duhovnosti, ki se opirajo in sklicujejo na Upanišade (npr. advajta vedanta, višišťadvajta vedanta, dvajta vedanta).

Vedantinec, tudi vedantin - ta, ki sledi vedanti

vedantinski, vedantski - nanašajoč se na vedanto, pripadajoč vedanti

Vede - najstarodavnejši ohranjeni indijski sveti spisi, zapisi izkustev davnih indijskih vidcev in vir mnogih poznejših oblik indijske duhovnosti, filozofije, religije in kulture

vidžnjana - svobodna duhovna ali božanska inteligenca; vzročna Ideja; Resnica; Zavest Resnice; gnoza; nadum

vidžnjnamaja puruša - gnostični puruša; Duh, ki počiva in deluje v popolnem Spoznanju, gnozi

vidžnjanani - ideje

Višnu - (v Puranah) eno izmed božanstev božanske trojice (Brahma-Višnu- Šiva), ohranjevalec vesolja

višnuistična filozofija - tista smer indijske filozofije, ki je povezana z višnuističnimi oblikami religioznosti in duhovnosti, katerih najvišji ideal je ljubezen do Boga (ki ga časte pod imenom Višnu, od tod "višnuizem") in popolna predaja samega sebe Bogu; najvidnejši predstavniki višnuizma so Ramanudža (1017-1137), Nimbarka (11. stol. n. št.), Madhva (1199-1278), Vallabha (16. stol) in Čaitanja (1485-1533?).

višuddhabuddhi - očiščen razum (intelekt)

vjasti - ločeno bitje, posameznik

vjavahara - praktičen odnos, empirična resnica stvari, praktično življenje

Zora - vedska boginja Uša ali Ušas, prinašalka razsvetljenja

Spremno besedo, prevod in opombe pripravil:
Janez Svetina

Slika na platnici:
Heraklit

Slikar: Raffaello Sanzio, Atenska šola, detajl, Wikipedia

